

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE KÂMİL PAŞA

Ord. Prof. İ. H. UZUNÇARŞILI

Rahmetli, Sadr-ı âzam Kâmil Paşa'nın oğullarından Sayın Bay Hilmi Kâmil Bayur, babasının siyasî hayatına dair derli toplu bir eser neşrederek bir nüshasını da bana göndermek lûtfunda bulunmuşlardır; müteşekkiren aldım ve okudum; Kâmil Paşa'nın mektep hayatından itibaren vefatına kadar olan tercüme-i hali ve siyasî faaliyeti açık bir surette yazılmıştır. Dördüncü sadaretinden vefatına kadar olan kısım hemen hemen bilinmediğinden, eserde burası da tamamlanmaktadır. Kâmil Paşa'nın kaleme aldığı hâtırât ikinci sadaretinden azil ve Aydın valiliğiyle *Istanbul*'dan çıkarıldığı devre kadar yazılmış ve vadedilen ikinci cildi neşredilmemiş olduğundan, Hilmi Kâmil Bey'in eserinin (sahife 186) dan aşağısı hâtırâtın ikinci cildi sayılmak icapetmekte ise de, yine hâtırâtın tamamı sayılamaz.

Kâmil Paşa, hâtırâtında, merhum Said Paşa gibi lüzumu halinde kendisini savunmak için sadareti zamanına ait vesikaların tamamıyla suretlerini almağa lüzum görmemiş ve sözü gibi hâtırâtını da kısa, münekkah yazmıştır.

Yıldız evrakı arasında Kâmil Paşa'ya âit olup onun faaliyetini ve İkinci Abdülhamid'le nasıl uğraştığını gösteren bir hayli vesika vardır ki insan onları okuyunca, paşanın bir kısım lüzumsuz işlerle ve suallerle nasıl yorulduğunu ve çeşit çeşit jurnal ve âdi propagandalarla nasıl hırpalandığını, yıprandığını görüp iğrenmek mümkün değildir; işte yukarıda Kâmil Paşa'nın hâtırâtının tam olmadığını söyleyişim bunların esere geçmemesinden dolayıdır.

Kâmil Paşa, II. Abdülhamid zamanında çektiklerini unutup Meşrutiyet devrinde serbest hizmet edeyim derken, talihsizlik burada da peşini bırakmamıştır. 1908 İkinci meşrutiyetinin ilânını müteakip Said Paşa'nın yerine üçüncü defa sadr-ı âzam olmuştu; fakat İttihad ve Terakki'nin hükümet işlerine fazla müdahale etmesi yüzünden, cemiyet ile arası açılarak infisal ettirilmiş ve sonradan yapı-

lan bazı teşebbüslere rağmen, cemiyet ile arası düzelmemişti. İşte bu tarihten itibaren haksız ve yersiz olarak aleyhinde pek çok yazı yazdırılarak propaganda yapılmak suretiyle onun hizmeti ve değeri hiçe indirilmek istenmiş ve hattâ pek garip olarak Kâmil Paşa, taraf-tar olduğu Meşrutiyet aleyhdarlığı ile itham olunmuştu. Bugün Yıldız evrakı arasında gördüğümüz vesikalar, bu devlet adamının vatan-severliğini, bu husustaki faaliyetini, karakterini açıkça göstermiş olduğundan, aleyhinde yazılan ve yapılanlarla vesikaların nekadardaki tezad teşkil ettiği görülmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Milletvekili bulunmuş olan İttihad ve Terakki'nin bazı ileri gelenleriyle görüştüğümüz sırada, bir münasebet getirerek Kâmil Paşa hakkındaki fikirlerini sormuştum; aldığım cevap, Kâmil Paşa'nın lehinde olup o tarihte acemi olduklarından anlayamadıklarını ve merhumun da kindarlığı sebebiyle kendilerine yanaşmadığını söylemişlerdi. Ben Meşrutiyetin ilânını müteakip Üniversiteye devam ettiğim sırada İttihad ve Terakki Cemiyetinin Eyüp şubesine kaydedilmiştim; rehberim merhum Hafız Kemal Bey'di ki bir ara *Bilecik*'ten Milletvekili seçilmişti; bundan dolayı Kâmil Paşa aleyhindeki propagandaları içten ve dıştan yakinen bilirim. Kâmil Paşa hakkında beni ikaz ederek onun hizmetlerinden bahis ile aleyhindeki yazıların, söylenen sözlerin doğru olmadığından ilk defa bahseyleyen Hasip Bey adında bir zattır. Hiçbir partiye mensubiyeti olmayan Hasip Bey, ticaret ile uzun müddet *İngiltere*'de ve bir ara *Fransa*'da bulunmuş yaşlı, tecrübeli hürmete şayan bir kimse idi. Hasip Bey, Kâmil Paşa'nın hizmetlerini *Aydın* valisi bulunduğu sırada münevver gençleri himaye eylediğini, isimleriyle sayarak söylemiş¹ onun aleyhindeki isnatların yersiz olduğunu, Meşrutiyete lâyük bir sadr-ı âzam bulunduğunu ve bir zaman sonra tarihin bunu aydınlatarak Kâmil Paşa lehine hüküm vereceğini söylemişti².

¹ Bu gençler, merhum Tokadı z a d e Şekip, Avukat Nev z a d, Doktor İbrahim ve Abdülhalim Memduh beyler olup Kâmil Paşa'nın Aydın valiliği zamanında afvolunarak menfadan *İzmir*'e gelmişler ve valinin himayesine mazhar olmuşlardı. Bunlar hakkında Ferik Şâkir Paşa'nın vermiş olduğu 6 Muharrem 1318 (6 Mayıs 1900) tarihli bir jurnal sureti aşağıda 8 numaralı nottadır.

² Rahmetli hocamız A b d u r r a h m a n Ş e r e f B e y "Tarih Musahabeleri,, isimli eserlerinde (s. 348) *İade-i Meşrutiyet - Said ve Kâmil Paşalar* isimli yazılarında her iki büyük veziri tarafsız olarak tedkik ettiğini söylemiştir. Merhum, Yıldız evra-

Otuzyedi sene sonra Yıldız evrakını ve Kâmil Paşa'nın lâyhalarını, sarayla olan münasebetini, valilikteki yazılarını okuduğum zaman, Hasip Bey'i rahmetle andım. Ben, bu makalemde Kâmil Paşa'nın tercüme-i halini yazacak değilim; fakat onun hükümet reisi olarak iş gördüğü istibdad devrindeki durumunu gördüğüm vesikalardan okumuş olmam itibariyle buna istinaden bazı mütalealarda bulunacağım; yazdıklarım bugün tasnif edilmekte olan Yıldız evrakından istifade edilmek suretiyle vücut bulmuştur.

II. Abdülhamid devrindeki vükelânın karakterleri itibariyle, fikir ve kanaatlerini tereddütsüz açıkça söyleyeninin ve en ciddîsinin Kâmil Paşa olduğu görülüyor. Kâmil Paşa, herhangi bir mesele hakkında, merhum Said Paşa gibi türlü türlü mütalealar beyan etmiyor, kendisine pâdişah tarafından sorulan bir meseleyi veya mesuliyeti altında bulunan meclis-i vükelâdaki bir işi muhakeme ve mütalâa ederek bir fikir beyan'yle anda sebat ettiği görülüyor. Said Paşa ise, bir mesele hakkında birkaç fikir serd eder ise de, bunlardan birisi üzerinde kat'i olarak durmazdı. Siyasî meseleler hakkında Kâmil Paşa'nın ağzından veya yüzünden hiçbir suretle mâna çıkarılmak mümkün değildi, hissiyatını son derecede saklardı; ke-tumdu.

İkinci Abdülhamid devri olayları hakkında bir hüküm verebilmek ve devlet adamlarını tartabilmek için yalnız Babiâli ve diğer devlet daireleri evrakıyla her bir mesul şahsın kendi lehine yazdığı hâtıraları tetkik etmenin kâfi gelmediği anlaşılıyor. Bu hususta görülmesi zarurî olan bir arşiv de Abdülhamid'in saklamış olduğu vesikalardır. Bu vesikalar tetkik edilince, hacı görünen nice devlet ricalinin iç yüzleri meydana çıkmaktadır.

Sultan Abdülhamid, bilhassa merhum Midhat Paşa'nın Yıldız'daki muhakemesine takaddüm eden günlerden itibaren Babiâli'nin nüfuzunu hiçe indirerek hemen bütün işleri saraya nakletmiş ve Babiâli saraydan verilen emirleri tebliğ ve icra eden ve padişahın vehimli suallerine karşı cevap veren bir makam derecesine indirilmişti; o kadar ki saray hükümete sormadan ve hükümetin haberi olmadan doğrudan doğruya kendisinin tayin edip gönderdiği

kını görmemiş olduğundan tedkikini tabii olarak görebildiği ve temas neticesinde anlayabildiği malûmata inhisar ettirmektedir ve bundan dolayı da noksandır; maamafih elindeki vesaike ve bizzat müşahedesine göre muhakemesi tarafsız sayılabilir.

hafiyeye ve casusları vasıtasıyla iş görmeği âdet etmişti; bunların sarayda herhangi bir mabeyinci vasıtasıyla muhabere etmek üzere şifreleri vardı. Pâdişahın tertip ettiği bu gizli işler halledildikten sonra keyfiyet Babîâli'ye bildirilir ve sadr-ı âzam da verilen emri icra ederdi. Mithat Paşa'nın tevkifi işi, Kâmil Paşa'nın valiliğindeki hareket tarzı bu tertip neticesi idi. Mithat Paşa, aleyhindeki hareketlerden kendi vesaiti ile haberdar olmasına ve Türk ve ecnebi dostları tarafından haberdar edilmesine rağmen, asıl hedefin kendi şahsı olduğunu anlamayarak Abdülhamid'in tuzağına düşmekten kendisini kurtaramamıştı; fakat Mithat Paşa hâdisesinden ders almış olan Kâmil Paşa aşağıda görüleceği üzere daha tedbirli davranmıştır.

İşte sarayın bu idare tarzı dolayısıyla vehimli ve vesveseli pâdişahın bendegân denilen ve pâdişaha kullukta birbirleriyle rekabet eden bir sınıf vardı; bunlardan başka hariçte de epey bir yekûn tutan nazırlar, valiler, mutasarrıflar ve bir güruh hafiyeler bulunuyorlardı; bunlar çeşitli jurnallarla pâdişahın vehim ve vesvesesini tahrik ediyorlardı. Sadr-ı âzâmın, devlet ricalinin vazifelerine gelişleri, kimlerle görüştükleri, konaklarına kimlerin gelip gittiği, saat kaçta nereden gelip geçtikleri memur hafiyeler tarafından günü gününe saraya bildirilirdi; bu jurnallar arasında dikkate şayan bir iş olup o iş, o günün akşamına kadar pâdişaha arz edilmezse keyfiyet derhal sadr-ı âzâmdan sorulurdu. Vilâyetlerdeki kodaman valilerin de bütün hareket tarzları muayyen ve muvazzaf, kumandan, yaver, mutasarrıf ve saire taraflarından da şifrelerle saraya bildiriliyordu.

Babîâli'de sadr-ı âzâmın, nezaretlerde nazırların hareketi de kontrol altında idi. Vükelâ meclisindeki müzakerelerde sadr-ı âzâmın veya herhangi bir nazırın ne söylediği ve ona ne cevap verildiği, hülâsa müzakerenin safahatı vükelâdan vazifeli olanları tarafından derhal saraya bildirilir ve Sultan Abdülhamid meclis hareketine teferuatıyla vakıf olurdu; meclis görüşmeleri bir zaman maliye ve nafia nazırlıklarında bulunmuş olan Mahmud Celâleddin Paşa ile evvelce dahiliye nazırı olan Halil Rıfat Paşa taraflarından pâdişaha arz ediliyordu.

Sadr-ı âzâmın veya vükelâdan birisinin bir ecnebi sefaretinin dâvetine icabet etmesi ancak pâdişahın müsaadesiyle olabilirdi. Yıldız evrakı arasında bu hususlara dair öyle garip jurnaller, sual ve cevaplar vardır ki insan bunları okuyunca hayret etmemek ve bu

hallerden müteessir olmamak kabil değildir. Bunlardan mevzuumuzla alâkasına mebni Kâmil Paşa sadaretindeki bir hadiseden kısaca bahsedelim:

Kâmil Paşa, birinci defa sadr-ı âzam iken pâdişahın iradesiyle bir gün *Trabya*'da yazlık sefarethanede bulunan bir elçinin ziyaretine gitmiş, muayyen bir müddet görüşükten sonra dönmüş ve ertesi günü mülâkat hakkında pâdişaha bir arize takdim eylemiş. Daha sonra saraydan gönderilen bir memur sadr-ı âzâmın yanına gelerek kendisinin sefarete gitme, görüşme ve avdeti saati ile saraya takdim edilmiş jurnalın gösterdiği saat arasında fark görüldüğünü ve bu farkın neden ileri geldiğini sormuş. Yani jurnalde gösterilen saat daha ziyade olduğundan aradaki bu saat farkı sırasında sadr-ı âzâmın nerede bulunduğunu Sultan Abdülhamid öğrenmek istemiş. Kâmil Paşa, aradaki saat farkının çatana ile *Trabya*'ya giderken denizin fazla olması sebebiyle gidilemiyerek mecburen sahile çıkılıp tedarik edilen bir araba ile gidildiğini ve aradaki farkın bundan ileri geldiğini arz eylemiştir.

Okuduğum hâtıralar arasında teville ve kendisini tezkiyeye kalkmıyarak hâtıratını yazmış olanların başında Kâmil Paşa'yı gördüm. Lehinde olan bazı vesikaları hâtıratında zikretmeğe bile lüzum görmeyerek, ihtimal suretlerini bile almayarak sözlerini kısa kesmiş ve hâtıratını şişirmemiştir. Buna mukabil, diğer hâtırat yazanların mühim bir kısmı hâdiseleri kendi lehlerine çevirmek ve kusurlarını seleflerine ve daha sonraki olaylara göre haleflerine yüklemişler ve kalemleri kuvvetiyle kendilerini savunmuşlar isede Yıldız vesikaları işlerin cereyan tarzını ve hakikatleri ortaya koymakla hassas bir terazi vazifesi görmektedir.

* * *

Kâmil Paşa, merhum Said Paşa'nın dördüncü defaki hükümet reisliğinden infisalleri üzerine 15 Zilhicce 1302 (25 Eylül 1885)'de evkaf nazırı bulunduğu sırada sadr-ı âzam olmuştur; Said Paşa'nın infisaline sebep, Bulgarların, *Şarki Rumeli* ile *Bulgaristan*'ı birleştirmek üzere âni harekete geçmeleri olmuştur. Kâmil Paşa'nın sadareti 29 Muharrem 1309 (4 Eylül 1891) tarihine kadar altı sene bir buçuk ay devam etmiş ve siyasi hâdiseler olarak başlıca pek ziyade yorucu ve üzücü olan *Şarki Rumeli* ve *Mısır* meseleleriyle uğraşmıştır. Dahilî işlerden ise başta gelen malî ve idarî işler sarayın müdahalesi,

mürtekipleri himayesi yüzünden ağır gitmiş fakat oldukça muvaffakiyet hasıl olmuştur.

Kâmil Paşa'nın sürekli olan bu birinci sadaretinde dikkati çeken noktalardan birisi, hükümet işlerini saraydan görmek isteyen pâdişahın bu itiyadının sadr-ı âzam tarafından mümkün mertebe önüne geçilmiş olmasıdır; Kâmil Paşa bu hususta epey mücadele etmiş ve yaptığı işleri kendi mesuliyeti altında yapmıştır. Sultan Abdülhamid bazan, sadr-ı âzamin icraatı hakkında veya onu tenkid yollu bir sual sorsa, Kâmil Paşa onu nokta-i nazarına göre cevaplandırmak suretiyle mukabele ederdi; şayet pâdişah müdahalede ısrar edecek olursa o zaman da Kâmil Paşa, yerine kimi münasip görüyorsa onu sadarete getirebileceğini söylemekten de çekinmezdi.

Kâmil Paşa, devletin acıklı durumunu teşrih ile âtisini temin eylemek için yapılması gereken icraata dair Sultan Abdülhamid'e takdim eylemiş olduğu 8 Ramazan 1305 (19 Mayıs 1888) tarihli lâyihası ve *Mısır* meselesinde ısrar edilmemesi ve kendisine itimad edilmiyorsa yerine başka birisinin tayin olunması hakkında takdim eylemiş olduğu 23 Zilkadde 1308 (30 Haziran 1891) tarihli arizesi, onun işlerine vermiş olduğu ehemmiyeti ve makamı için kul olmayacak cesaretini göstermektedir.

Kâmil Paşa, Babiâli'ye taallük eden işleri mesul hükümet reisi olarak yapmış ve tertibatını aldıktan sonra keyfiyeti teferruatıyla Pâdişaha arz eylemeği usul ittihaz etmek suretiyle muamelâtına ulu orta sarayı müdahale ettirmemiş olduğunu vesikalardan öğreniyoruz. Meselâ, İtalyanların *Trablusgarb* ve *Bingazi* üzerindeki emelleri 1877'deki Osmanlı-Rus muharebesinden sonra kendisini göstermeğe başlamıştı. Kâmil Paşa'nın bu birinci sadaretinde İtalya hükümetinin *Trablusgarb*'a asker sevk edeceği hakkında alınan haberler üzerine, sadr-ı âzam derhal *Trablusgarb* valisini vaziyetten haberdar ederek uyanık bulunmasını bildirdiği gibi, keyfiyeti seraskere de beyan ile askerî tertibat alınmasını söyledikten sonra meseleyi pâdişaha arz eylemiştir³.

³ İbrahim Hakkı Paşa'nın sadaretinde ve Mahmud Şevket Paşa'nın da o kabinede harbiye nazırı bulunduğu esnada *Trablusgarb*'in İtalyanlar tarafından işgal edileceği haber alınmasına rağmen hükümetçe oraya hiçbir kuvvet sevkedilmiyerek tamamen işgale açık bırakılması ve hatta mevcut kuvvetin Yemen'e gönderilmesi ile Kâmil Paşa'nın aldığı tertibatın mukayyesini okuyuculara bırakıyorum.

Kâmil Paşa'nın sadaretinin uzaması ve bu tarzdaki hareketi gerek sarayda ve gerek saraya mensup devlet ricali arasında aleyhinde çeşitli iftiralarla jurnaller verilmesine sebep olmakta di. Aleyhine çalışanlar arasında en başta Rus elçisi Nelidof ve Fransa elçisi Kont Montebello ile meşhur hafiyelerden mabeyin ikinci kâtibi Kadri Bey, Meşhur Ebülhüda Efendi, Derviş Paşa ve bir zaman Kâmil Paşa'nın himayesini görmüş olan Sabık Bulgaristan komiseri Gadban Efendi ve Mahmud Celâleddin Paşa ile oğlu Salih Münir ve hademe feriki Şakir Paşa'lar bulunuyorlardı. 5 Ağustos 1891'de Abdülhamid tarafından Nelidof'a gönderilmiş olan Salih Münir Bey'e, Rus elçisi:

“Rusya'nın devlet-i aliyyenin tamamî-i istiklâline taraftar olduğunu ve İngiliz siyaseti takip eden Kâmil Paşa'nın maksat ve emeli zât-ı şahriyarilerini düvel-i malûmenin hüküm ve nüfuzuna kolayca tebiyyet ettirmekten olduğundan bu arzusuna nâil olmak için devlet-i aliyye ile Rusya arasında sık sık hâdisat ve müşkilât çıkarmağa, elhasıl iki dost devleti birbiriyle bozuşturmağa her bâr sây ettiği ve binaenaleyh, müşarünileyh kullarına asla emniyeti kalmadığını ve hem de Kâmil Paşa tuttuğu yanlış politikasıyla Devlet-i aliyyeyi bir vâdi-i hevlnake sevk etmekte olduğunu” söylemiştir; filhakika bu telkinin tesiriyle Abdülhamid, Rusya tarafına temayül eylediğinden Kâmil Paşa'nın mevkii sarsılmağa başlamıştır.

Kâmil Paşa aleyhindeki jurnallerden birisi enteresandır. Sultan Abdülaziz'in hal'inin mukaddimesi, softaların nümeyişi olmuştu; Kâmil Paşa sadaretinde de buna benzer bir tertip yapılmıştır. Güya, Kâmil Paşa namuna olarak, medrese talebelerine para dağıtıldığı hakkında pâdişaha bir jurnal verilmiş, vehimli hükümdar amcası Abdülaziz vakasını hatırlayarak telâşlanmış. Bunun üzerine mabeyinci Hacı Ali Bey (Paşa)'in riyasetinde teşkil edilen tahkikat heyetinde bu tertibin Mahmud Celâleddin Paşa'nın eseri olduğu anlaşılmıştır. Fakat bu jurnal sahibi iftirasından ve pâdişahu heyecana düşürdüğünden dolayı cezalandırılacağı yerde aksine olarak haftasında nişan-ı osmanî ile de taltif olunmuştu⁴. Kâmil Paşa sadaretinde bir ara maliye nazırlığı yapmış olan Mahmud Celâleddin Paşa, sarraflarla uyuşarak askerî maaşları kırmak suretiyle epey para aldığının tahakkuk etmesine mebni, sadr-ı âzaman teşeb-

⁴ *Kâmil Paşanın hâtrâtı s. 125.*

büsü ile nazırlıktan azledilmiş ise de bu korkunç jurnalcı hakkında Abdülhamid'in teveccühü Mahmud Celâleddin Paşa'nın vefatına kadar devam etmiştir.

Kâmil Paşa aleyhinde yağdırılan jurnallara ilâveten, onun azline garib bir jurnal sebep olmuştur. Maliye kâtiplerinden Hüseyin Hüsnü isminde birisinin takdim etmiş olduğu jurnalda, güya Kâmil Paşa, Abdülhamid'i hal ile Sultan Murad'ı tekrar hükümdar yapmak istemesinden bahsederek; şeyhülişlâm kapısında mürafaa suretiyle görülen meşhur Maksudiye Hanı dâvasındaki maksud kelimesi kapalı olarak Murad demek olduğunu beyan eylemiş⁵ neticede hem Kâmil Paşa ve hem de şeyhülişlâm Bodrumî Ömer Lütfi Efendi derhal azledilmişlerdir.

Kâmil Paşa'nın yerine *Girit* vali ve kumandanı Cevad Paşa ve ondan sonra da Said Paşa beşinci defa sadr-ı âzam olmuşlardı. Bu sırada *Anadolu*'da Ermenilerin ısyanı patlak vermiş. *Sason* (Muş vilâyeti dahilinde) âsilerine karşı ciddi hareket edilmesi ecnebi müdahalesine (İngiltere, Fransa, Rusya) meydan verdiği gibi *Istanbul*'daki vakalarda da zabtiye nazırı Nazım Paşa'nın Said Paşa aleyhine hareketi onun sadareten infisaliyle Kâmil Paşa'nın ikinci defa sadarete getirilmesini mücib olmuştur (13 Rebiülâhır 1313 / 3 Ekim 1895).

Kâmil Paşa'nın bu ikinci sadareti bir ay altı gün sürmüştür. Azlinin sebebi de mesul bir hükümet idaresi ile sarayın işlere müdahale etmemesi hakkındaki takriri olmuştur. Şöyle ki:

Sultan Abdülhamid, dahilî hâdiselerde ecnebi devletlerin müdahalelerinin önünü almak için nasıl hareket etmek icabedeceğini Kâmil Paşa'dan sormuş, sadr-ı âzam da bu hususa dair tak-

⁵ Merhum Memduh Paşa, *Esvât-ı Sudûr*'da şöyle ediyor : "Mısır meselesinin halli İngiltere devletiyle uyuşulmağa vabeste ve pâdişah ise Rusya politikasına çeşm-beste bulunmakta iken Kâmil Paşa canibinden o yolda mâruzat sarayca hoş görünmediğine binaen ipliğini boyamak isteyen kurnazlar onun mesleği aleyhinde idiler. Mehakimce tevatür-i beyinenin adem-i istimaı fermân-ı mülkdârî muktezâsından olduğu ve şu tedbirin itihazı da mahlû, Sultan Murad henüz hayatta bulunmakla müteaddid şühud ikamesi şayed Sultan Murad'ın lehinde çıkacağı vehminden mütevellid olarak Bodrumî Şeyhülişlâm Ömer Efendi. *Maksudiye Hanı* üstüne Bâb-ı fetvada fasl-ı mukarrer-ı dâva için tevatür beyinesini istimâ ettirecekmış. Maksudiye tâbiri Murad ismini örtmekten ibarettir. İşin fetvaya düşmesi câlib-i dikkat bir keyfiyettir kılıklı ihbarat zihn-i tacdarîyi tezeb-zübe uğratmasıyle sadaret ve meşihat tebeddül etti,, (s. 42).

dim eylediği hususî arizesında: Müşkilâtın halline çare olarak, devlet işlerinin eskiden olduğu gibi saraydan Bâbîâli'ye naklini ve pâdişahın keyfî hareket eylemenin mesuliyetinden kurtulmasını ve memleketin umumî ahval ve ihtiyacı hakkında sefirlerin vâki olacak tavsiyelerinin maksadın husulünü kolaylaştırmağa vesile olacağını yazmıştır⁶.

Abdülhamid, sadr-ı âzamı huzuruna kabul ederek, bu mütalesasını muvafık bulmuş ve memnuniyetini izhar etmiş ise de, sarayda hükümet işlerine müdahaleye alışmış olanlar yani hükûmeti saraydan idare etmek isteyenler, bu arizadan tabiî memnun olmadıklarından Kâmil Paşa'yı, isminden pâdişahın sınırları bozulan Midhat Paşa'ya teşbih ile sadr-ı âzaman maksadı, işleri Bâbîâliye çekerek hükümdarı hiç hükmüne koymak istediğini beyan ile Kâmil Paşa aleyhinde pâdişahın vehim ve vesvesesini tahrik eylemeleri üzerine, arizanın takdiminden iki gün sonra Kâmil Paşa'nın azline muvafak olmuşlardır (19 Cemaziyelevvel 1313/7 Kasım 1895).

Kâmil Paşa aleyhinde pâdişahı o kadar doldurmuşlar ki azlinden sonra *Istanbul*'da bile kalmasına müsaade edilmeyerek *Haleb* valiliği ile çıkarılmak istenmiş, fakat *Haleb*'e gitmemekte ısrar eylemesi üzerine⁷ Aydın valiliğine tayin olunup hemen *Istanbul*'dan uzaklaştırılmıştır.

Bu kayıtlar gösteriyor ki Kâmil Paşa hiç tereddüt etmeden müstebid hükümdara açıkça kanaatini—ki o zamanı ve Abdülhamid gibi müstebid ve vehham, kıldan nem kapan bir pâdişaha karşı büyük ve felâketi mücib olacak bir haldî—söylemekten çekinmemiştir.

* * *

Kâmil Paşa *İzmir*'de sekiz sene valilik etmiştir. Serbest fikirli gençleri, aleyhinde verilen jurnallara rağmen, himaye ve müdafaa etmiş⁸ ve siyasî cereyanları takip ederek devletin acıklı durumunu

⁶ 16 Cemaziyelevvel 1313 tarihli arize-i hususiyye (*Hâtırat* s. 190).

⁷ Kâmil Paşa'nın *Haleb*'e gitmemesi üzerine Abdülhamid "Bu, huruc ale's-sultandır, şeyhülislâmdan fetvasını alırsam sonunu düşünsün" diye haber göndermiş ise de Kâmil Paşa, patırtıya papuç bırakmıyarak mukabele etmiş, uzun görülmüşmeden sonra Aydın valiliğine gitmiştir.

⁸ Ferik Şakir Paşa'nın saraya şifreli telgrafından "Afv-iâliye.. mazhar olarak dünkü gün Dersaadet tarikiyle Bitlis'ten avdet eden menfilerden Şekip ve Doktor İbrahim ve Avukat Nevzad nefsi-i İzmirli bulunduklarından vapurdan huruçlarını müteakip doğruca hanelerine giderek saye-i şâhânedâ âilelerine

takdim eylediği lâyhalarla anlatarak pâdişahı ikaz eylemek istemiş ise de tesiri olmamış, aleyhinde verilen ve bir cilt tutacak kadar bol olan jurnallarla bunalmıştır⁹. Bu jurnallardan bir tanesi Kâmil Paşa'nın *İzmir*'de müstakil bir idare kurmak istediği hakkındadır. Bu sırada sadr-ı âzam bulunan Avlonyalı Ferid Paşa da kendisine rakip saydığı—çünkü Ferik Şakir Paşa vasıtasıyla Kâmil Paşa'ya sadaret vaid ve tebşir edilmiş ve arkadan gelen bir telgrafla diğer iş'ara intizar etmesi bildirilmişti— Kâmil Paşa aleyhinde verilmekte olan jurnallardan istifade eyliyerek Abdülhamid'i kocundurmayı ihmal etmemiştir. Hattâ Kâmil Paşa'nın 1323 Muharrem 21 'de (28 Mart 1905) azliyle yerine şurây-ı devlet azasından Şükrü Bey'in (Paşa) tayini takarrür ederek meclis-i vükelâ mazbatası pâdişaha arz edilmesi üzerine, Abdülhamid, Kâmil Paşa'nın nerede ikamete memur edilmesi lâzım geleceğini sormuş, Ferid Paşa da *Midilli* veya *Rodos*'ta ikametinin münasib olacağını ve Şükrü Bey'in *İzmir*'e gönderilmesini arzylemişti; iki gün sonra bu tertibi haber alan Kâmil Paşa, azledileceğinden dolayı memnuniyetini saraya bildirmiş, fakat aleyhdarlarının hücumlarına ve fenalıklarına karşı

kavuşmuş ve Abdülhalim Memduh Bey ise İstanbul'lu bulunduğu cihetle Frenk mahallesinde bir otele nâzil olmuştur. Kâmil Paşa'nın mahrem-i esrarı ve mazhar-ı emnü itimadı olmasından nâşi her bar “bizim Halim Bey,, tesmiye eylediği işbu Abdülhalim'in islah kabul etmez efkâr-ı muzırına eshabından bulunmasına ve Kâmil Paşa'nın himayesine müftekiren *İzmir*'e gelmiş olmasına nazaran mu-maileyhin meslek-i sabıkında devam ederek birtakım gençlerin efkârını zehirliyerek ifsadattan hâli kalmıyacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bunun ya bir kaymakamlık veya diğer bir münasib memuriyetle herhalde merkez-i vilâyet haricinde istihdamı hususuna emr-i ferman buyurulması..” 6 Muharrem 1318.

Mehmed Şakir

Abdülhalim Memduh Bey, sonra *İzmir*'den Avrupa'ya kaçmış ve 1905 'de İngiltere'de vefat ederek *Tunus*'a defnedilmiştir.

⁹ Kâmil Paşa'nın, vaziyetinden şikâyeti havi mabeyine kendi el yazısıyla gönderdiği arizeden: “. Yarım asrı müteceviz müddetten beri devlet-i aliyelerine ve bilhassa zât-ı akdes-i şehinşahîlerine sâdikane ve fedakârane hizmet etmekte (isem de) rakiplerim bu kullarını nazar-ı hümâyun-ı mülûkânenen düşürmek kasdiyle istimal eyledikleri hile ve desaisin gerçi nezd-i tacdarilerinde birgüna tesiri olmadığı derkâr ise de şu vakt-i tengî ve telâfta bir taraftan berdevam olan Ermeni harekât-ı fesadiyesi, diğer taraftan eşkiya meselesi ve bâhusus vilâyetin müzayeka-i maliyeden mütevellid müşkilât-ı haliyesi esnasında iş'ârât-ı kemteranemin Bab-ı âlice nazar-ı itibare alınmaması ve bir taraftan husamanın muhüll-i haysiyet olan tedabir-i muzırması tahammül-güzar olup..” 14 Rebiülâhır 1324.

Pâdişahın himayesine iltica eylediğini arz eylemiştir. Lâkin nedense Kâmil Paşa bu tarihte azlolunmayarak aradan on ay geçmiştir.

Kâmil Paşa aleyhinde jurnal verenler *İzmir*'de bulunan Hademe Ferikî Şakir Paşa ile fırka kumandanı Ferik Tevfik Paşa, Pâdişah yaverlerinden Kaymakam (yarbay) Refik Bey, Manisa mutasarrıfı Galip Bey—ki sonraları Kastamonu, Trabzon valisi olmuştur—gibi saraya mensup şahsiyetlerdi. Bunlar Kâmil Paşa'nın en küçük bir hareketini bir yere gidisini, görüştüğü ecnebi ve yerli şahsiyetleri yanına gelip gidenleri, vilâyeti devre çıktığı zaman valinin ne yaptığını derhal şifrelerle pâdişaha arz ediyorlardı ki bunlardan bazılarının suretlerini makalenin sonuna koydum.

Aydın vilâyetinde Çakırcalı Mehmed ve diğer bazı eşkiyanın harekâtını durdurarak bunların tedibi için alınan tedbirler kâfi gelmiyordu. Kâmil Paşa, eşkiyayı tenkil için jandarmaların ellerindeki Şinayder tüfeklerinin menzilleri kısa olduğundan bunlar eşkiyanın ellerindeki martin tüfeklerine karşı bir muvaffakiyet temin eylemediğini, bunun için jandarmalara da martin tüfeklerinin verilmesini gerek Babîlî'ye ve gerek seraskerliğe bildirmiş ise de bir cevap alamamıştı; bunun üzerine keyfiyeti 23 Zilhicce 1321 (12 Mart 1904) tarihli bir arize ile mabeyin başkâtipliğine de yazmış¹⁰ fakat isteğine yanaşılmamıştır. Jandarmalara martin verilmek istenmesinin, Kâmil Paşa'nın *İzmir*'de müstakil idare kurmak istemesi hakkında verilmiş olan jurnaldan ileri gelmiş olması zannolunur; bu suretle tabîi olarak eşkiyanın tenkili mümkün olmayınca, bunların yumuşaklık ile ele alınması cihetine giden Kâmil Paşa, gerek Çakırcalı'yı ve gerek İnce Mehmed ve İsmail çetelerini istîman ettirmiştir.

Kâmil Paşa, hükümetin takibettiği siyasî meseleleri tenkid yollu *İzmir*'den takdim ettiği lâyhalarla kendi görüşüne göre gidilecek yolu gösteriyorsa da bu vâzih mütalealar sadr-ı âzam Avlonyalı Ferid Paşa'nın infialini mûcib oluyor ve onun sadarete getirilmesi ihtimalini de düşünerek Kâmil Paşa'yı valilikten atmak çarelerini arıyordu. Nihayet, eşkiya işinin kat'i surette halledilmesi için tek çare Kâmil Paşa'nın valilikten azli olduğunu vali hakkında pek çok jurnal veren *İzmir* fırkası kumandanı Ferik Tevfik Paşa'nın yazması, Ferid Paşa'ya iyi bir fırsat vesilesi olmuştur.

¹⁰ Kâmil Paşa'nın 23 Muharrem 1323 tarihli arizesi.

¹¹ Bu arizesi makalenin sonundadır.

Bunun üzerine paçaları sıvayan Ferid Paşa, Kâmil Paşa'nın azliyle *Rodos*'ta ikametine dair aldığı irade-i seniyyeyi vükelâ meclisine bildirmiştir. Fakat Kâmil Paşa'nın *Rodos*'a sürgün edilmesini muvafık bulmayan meclis, paşanın, *Cezair-i Bahr-i Sefid* valisi ile beca-yişlerini muvafık görmüş ve bu suretle arz tezkeresi yazılmış ise de kabul edilmeyerek, Kâmil Paşa'nın *Rodos*'ta sürgün olarak oturmasına dair yeni bir irade çıkmıştır. Yeni vali tayinine kadar vali vekâletine Kâmil Paşa aleyhinde jurnal veren firka kumandanı Ferik Tevfik Paşa tayin edilerek sadr-ı âzam keyfiyetin kendisine bildirilmesini dahiliye nazırı Memduh Paşa'ya söylemiş ise de, dahiliye nazırı bunu yapmamış¹² ve bizzat Ferit Paşa Tevfik Paşa'ya

¹² Kâmil Paşa'nın azli sırasında dahiliye nazırı bulunan Memduh Paşa *Esvat-ı sudur* isimli eserinde (s. 49-51) şöyle diyor: Bir gün meclis-i mahsus-ı vükelâda bulunuyorduk; mâbeyn-i hümâyundan memur geldiği bildirilmesiyle Ferid Paşa başka odaya gitti, yarım saat sonra meclise avdetinde, şevketmeab efendimiz İzzet Paşa'yı (Arap İzzet) irsal buyurdular; Aydın valisi sadr-ı esbak Kâmil Paşa, vilâyeti hüsn-i idare etmediğini oranın askerî kumandanı arzetmiş olduğundan Kâmil Pş. azledilip Cezair-i Bahr-isefid vilâyetinde ikamete memur kılınması ve bu babda kararı mutezammin meclis-i vükelâ mazbatasının heman takdim olunması irade-i seniyye muktezây-ı münifinden bulunduğunu İzzet Paşa tebliğ etti dedikte heyet-i hâzıra derin düşünmeğe daldı. Ferid Paşa, beni yanına istedi, gittim; Kâmil Paşa için nezaretinizden icabedenlere tebliğat ifa olunuyor teklifinde bulununca, Kâmil Paşa ile şekerab bir halde olduğunuzu bilirim; İzmir kumandanının Kâmil Paşa aleyhinde hayli vakittir uğraştığı da malûumdur. Siz elyevm sadr-ı âzamsınız, müşarünileyh dahi iki defa makamınızda senelerce bulundu; musibet dellâllığına girememez tebliğat lâzım ise taraf-ı saminizden icra edilir; lâkin pek fena bir şey yapılıyor; Midhat Paşa'nın *İzmir*'de Fransız konsoloshanesine ilticası unutuldu mu? Kâmil Paşa muameleyi hissedince muhafaza-i nefis için İngiltere konsoloshanesine gider, ya yeni bir gaile ihdasiyle zât-ı şâhaneye de yorgunluk verileceğine şüphe edememez sözlerini söyleyerek yerime döndüm; hararetili beyanatıma şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile serasker Rıza Paşa dikkat ediyorlardı... Kâmil Paşa'nın Aydın vilâyetinden kaldırılması mevki-i müzakereye konu; Cezair-i Bahr-i sefid valiliğine tahvil-i memuriyeti istizanına dair mazbata yazılmasına karar verildi... İzmir kumandanının isnadât-ı mücerredesi üzerine tebid muvafık-ı mâdelet olamayacağını ve Midhat Paşa işinden zahmet çekildiği misillü öyle bir hal vukuunda mehazır melhuz bulunduğu tafsilâtını havi âtebe-i mülükâneye o gün takdim ettiğim hususî arizamin müsveddesini nafia nazırı Zihni Paşa'ya gösterdim... İki gün geçti, İngiltere konsoloshanesinden Kâmil Paşa'nın saraya telgraf keşide eylediği anlaşılınca ikinci meclis in'ikadında Ferid Paşa'ya sözlerim zâhir olmadı mı? İzmir kumandanı umur-ı mevküllesiyle iştigal etseydi şu dağdağa vücut bulmazdı dedim. Kâmil Paşa hazretlerine güler yüz iraesî lüzumu tahakkuk eylediğinden teminat ve iltifat ile *İstanbul*'a davet olundu..”

telgrafla vali vekilliğini bildirmiş¹³ aynı zamanda sabık valinin hiçbir tarafla muhabere etmemesi de emrolunmuştur (27 Zilkade 1324/12 Ocak 1907).

KÂMİL PAŞANIN İNGİLİZ KONSOLOSHANESİNE İLTİCASI

Kâmil Paşa, muhabereden men edilmesinden dolayı şüphelenmiştir. O sırada *Beirut*'tan asker nakletmek üzere *İzmir*'e gelmekte olan bir idare-i mahsusa vapuriyle *Rodos*'a hareket etmesi Kâmil Paşa'ya tebliğ edilmiş, paşa bu tebliğe karşı sükut ile mukabele etmiştir. Nihayet gece Kâmil Paşa'yı Fransız ve İngiliz konsolosları ziyarete gelmişler, görüşmüşler ve bunun neticesinde Kâmil Paşa'nın İngiliz konsoloshanesine gitmesi kararlaştırılmıştır.

Kâmil Paşa, azlinin ertesi sabahı erkenden gezmeye çıkar gibi arabasına binip maiyyetinde iki jandarma da bulunduğu halde doğru İngiltere konsoloshanesine girdikten sonra jandarmaları geri göndermiştir¹⁴. Halbuki Kâmil Paşa'nın azliyle beraber, nezaret altına alınması icap etmiş ise de merkez kumandanı Said Paşa, *Karşıyaka*

¹³ Vali vekâletine tayin olunan firka kumandanı Ferik Tevfik Paşa tarafından mabeyin başkitabetine telgraf:

Vali vekâletine tayin-i çâkeranem hususuna irade-i lûtuf âde-i hazret-i hilâfet-penahi şerefsudur buyrulduğu Bâb-iâliden bu sabah telgrafla âcizlerine tebliğ olunmasıyle ber mentûk-ı emr ve fermân-ı hümâyun icray-ı vazifeye ibtidar kılındığı diğer telgrafla arz olundu. Velinimet-i âlem efendimiz hazretlerinin hakk-ı bende-gânemde şu suretle de lütfen ibzal buyurdıkları uluvv-i eltâf-ı mâlânihayeden dolayı gayr-ı kabili arz ve tasvir hissiyyât-ı minnetdârane ile daavât-ı mefrûza-i cenab-ı mülûkâneyi bittekrar min gayr-i haddin arz-ı fariza-i teşekküre cür'et eder ve Bâb-iâli'den vekâlet hakkında sabahleyin mevrud telgrafnâmenin bir sureti, vali muavini İngiltere konsoloshânesinde iken telgrafhaneden Kâmil Paşa'ya verildiği anlaşıldığından Kâmil Paşa mensubininden olan telgraf ve posta baş müdürü Ömer Efendi'ye kat'iyen emniyet kalmadığı arzına ictisar olunur ferman.

28 Zilkade 1324

Ferik Tevfik

Saray jurnalcılarından kaymakam Refik Bey'in aynı tarihle saraya telgrafı:

Vali paşanın azliyle vali-i cedit gelinceye kadar idare-i umur-ı vilâyetin kumandan paşa tarafından deruhde edilmesi hakkında sadarettten kumandanlığa şimdi bir telgrafnâme vurud ettiği maruzdur ferman.

Kaymakam: Refik

¹⁴ Mâbeyine şifre: Vali-i sabık Kâmil Paşa İngiliz konsoloshânesine gidip el'an orada olduğu maruzdur ferman. 28 Zilkade 1324

Kaymakam: Refik

mevkiinde oturmakta olduğundan bu işi ertesine güne bırakmış, fakat sabah erkenden Kâmil Paşa'nın İngiltere konsoloshanesine gittiği haber alınması üzerine, Said Paşa merkez kumandanlığından azledilmiştir (28 Zilkade 1324/ 13 Ocak 1907).

Kâmil Paşa, Konsoloshaneye giderken, vilâyete ait şifreyi de beraberinde götürmüş ve bu şifrenin iadesi için vali vekili tarafından Kâmil Paşa'ya bir tezkere yazılmış ise de, şifre ile mabeyinle muhabere ettiği için gönderilemeyeceğini ve vilâyete gelen şifrelerin bir kâtip ile gönderildiği takdirde bir ayrı odada halledileceğini bildirmiştir¹⁵. Kâmil Paşa, konsoloshaneye gider gitmez sarayla muhabereye başlamış onun konsoloshanede bulunması pâdişahı küplere bindirmiştir. Kâmil Paşa, azlinden dolayı teşekkür ederek istirahat ihtiyacını arz ettikten sonra, memleketi olan *Kıbrıs*'ta oturmasına müsaade istemiş, —çünkü İngiltere hükümeti paşanın *Kıbrıs*'ta oturmasına müsaade etmişti— bu teşekkür de Abdülhamid'i bütün bütün sınırlendirmiştir.

Kâmil Paşa'nın, konsoloshanede bulunduğu sırada oraya sık sık Avusturya ve Fransa konsolosları da gelmişler ve bunları Alman ve Rus Konsolosları da takip edip Paşa ile görüşmüşlerdir¹⁶. Kâmil Paşa'nın sarayla muhaberesi neticesinde Sultan Abdülhamid,

¹⁵ Babiâli'den alınan şifreli telgrafnâmenin halli için nezdinde bulunan mezkûr şifre miftahının mahtûmen irsali Kâmil Paşa'dan bâtezkere talep edilmiş ise de zirine yazdığı cevapta mabeyini hümayun-ı mülükâne ile muhaberede bulunduğu cihetle şifre miftahı gönderilemeyeceğinden konsoloshaneye bir kâtip gönderilirse ayrıca bir odada şifreli telgrafnâmenin halli mümkün olacağı bildirilmiş ve mahzur-ı müstagni-i arz olmakla kimse gönderilmemiş olduğu ve vilâyet umur-ı ecnebiyye müdüriyetinde bulunan hafidi Fuad Bey'in birkaç defa konsoloshaneye girip çıkmakta olması şâyân-ı dikkat bulunmasına ve umur-ı ecnebiyye başkâtibi Mecdet ve tercüman-ı vilâyet Cemal Bey'lerin girip çıkmakta oldukları anlaşılmasına mebni Mecdet ve Cemal Bey'lerin tekrar duhulleri menolunduğu maruzdur ferman.

28 Zilkade 1324
Yâverân-ı Hazret-i Şehriyariden
Ferik Tefrik

¹⁶ Bugün İngiliz konsoloshanesine Avusturya ve Fransa konsolosları beş defayı müteceviz sık sık gidip geldikleri ve umur-ı ecnebiyye müdürü Kâmil Paşa hafidi Fuad ve Zekeriyya ve tercüman Cemal Bey'lerle umur-ı ecnebiyye başkâtibi Mehmed (Mecdet) beylerin dahi girip çıktıkları ve bir az evvel Almanya ve Fransa ve Rusya konsoloslarının da İngiltere konsoloshanesine giderek avdet eyledikleri polis müdürü jurnalından anlaşılmış ve bu babda bir kat daha tezyid-i dikkat edil-

onun *Kıbrıs*'a gitmesine katiyyen muvafakat etmiyerek kendisine teminat verilerek muazzezen *İstanbul*'a gelmesini emreylemiş, Kâmil Paşa da *İstanbul*'a geldiği surette sadr-ı âzam tarafından hiçbir suretle rencide edilmeyeceğine ve diğer bazı hususlara dair teminat istemişti. Ferid Paşa'nın verdiği cevap, Kâmil Paşa'yı ve konsolosu tereddüde düşürdüğünden, Kâmil Paşa bu husus mabeyin başkitabeti vasıtasıyla 17 Ocak 1907'de pâdişaha arz ile durumunun aydınlatılmasını istemiştir ¹⁷.

Kâmil Paşa'ya lâzımgelen teminat verildiği gibi İngiltere sefaretine de aynı teminat verilmiş ve kendisine *Nişantaşı*'nda bir konak hazırlattırıldığı saraydan bildirilmişti. Kâmil Paşa kış ortasında bütün hanesi halkıyla naklinin zorluğunu ve ancak ailesinden bir kısmıyla geleceğini arz etmekle beraber, kendisini lekedar edecek bir halin sadr-ı âzam tarafından ortaya konulup isbat edildiği takmiş olduğu Cemal ve Mehmed [Medet] beylerin vazifedar olmalarına mebnî mezkûr konsoloshaneyeye duhullerinin vesait-i münasibe ile menedildiği maruzdur ferman

28 Zilkade 1324

Yaverân-ı hazret-i şehriyariden
Ferik Tevfik

¹⁷ Kâmil Paşa'nın Mabeyin Başkitabetine 4 Kânunusani 1322 (17 Ocak 1907) tarihli şifreli telgrafı:

Bugün mazhar olduğum iltifat-ı cihan-derecât-ı hazret-i veliyy-i nimet-i âzaminin edây-ı teşekküründen hüda alim külliyyen âcizim. Dersaadet'e azimet-i kemteraneme müsaade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpanahi şâyan buyurulduğundan sadr-ı âzamin hakk-ı âcizide berdevam olan husumet-i şahsiyyesi nazar-ı mütaleaya alınarak avdetle incitmeyip kemafissabık kendi halimde ve zîr-i cenah-ı cenab-ı zillullahide serbest ve rahat yaşamak ve âcizlerinin yüzünden evlâd-ı çakeranem nazar-ı hümâyun-ı mülükânenen mahrum olmamak istidasında bulunmuş idim. İşbu istirhâm-ı bendegânem makrûn-ı müsaade-i seniyye-i şâhane olduğuna şüphe olmadığı halde sadr-ı müşarünileyh evvelce vasıta-i muhabere olan zata verdiği cevapta yalnız incitmek sureti beyan olunup diğer iki noktaya gelince paşa isterse *Kıbrıs*'a gitmeği âtebe-i ulyâdan istida etsin cevab-ı dürüstünü vermesiyle misafir olduğum mahal (yani konsoloshane) müşarünileyhin tavr ve muamelesine nazaran verilen cevabı nahoş görmekte olduğundan bilcümle âile-i âcizânemle hemen azimet-i kemteranemi teshil ve sadr-ı âzamin şu son tahkirini de izale için zaten makrûn-ı müsaade-i seniyye-i cenab-ı tâcdarîolan müsted'iyat-ı mâruza-i âcizanem hakkında şeref-sudur eden irade-i merahi-mâde-i hazret-i veliyy-i nimet-i âzaminin vasıta olan tarafı münasib veçhile beyanı zımında sadr-ı âzam kullarına ferman buyurulması müsterham olduğunun hakıpây-ı hümâyun-ı mülükâneye arzı mütemennadır ol babda

4 Kânunusânî 1322

Sadr-ı esbak
Kâmil

dirde, kalebind olarak *Rodos*'a gitmeğe hazır olduğunu beyan ile devlete ve Pâdişaha sadık bir insan olduğunu arz etmiştir¹⁹.

Bunun üzerine kendisine karşı Pâdişahın teveccühünün devam ettiğini *Nişantaşı*'nda bulunan konaktan başka bir münasibinin daha bulunarak tefrişi ferman olunduğu, Halil Rifat Paşa konağı için de muhabere edildiği ve bütün âilesi efradiyle birlikte gelmesi ve ikinci bir konak buluncaya kadar âilesinin bir kısmının oğlunun hanesinde oturmaları cevap olarak kendisine bildirilmiştir²⁰.

Bu suretle Kâmil Paşa *Istanbul*'a gelmiş Halil Rifat Paşa konağına yerleşmiş fakat verilen teminata rağmen, hakkındaki tazyik bütün şiddetiyle devam etmiştir, ki bunu, suretini daha aşağıya koyduğumuz muhtasar sergüzeştinden anlamaktayız.

Kâmil Paşa'nın meşrutiyetin ilânını müteakip üçüncü ve dördüncü sadaretleri hakkında Hilmi Kâmil Bey'in neşrettiği eserde kâfi derecede malûmat vardır. Makalenin başında söylediğim gibi, benim maksadım Kâmil Paşa'nın tercüme-i halini yazmak olmayıp onun istibdad devrinde ne müşkil durumlarda iş gördüğünü ve yüksek karakterini ve lâyhalarında, arizalarında görüldüğü üzere tecrübeli, iyi görüşlü, büyük bir devlet adamı, okkalı vezir olduğunu göstermekti. Bundan dolayı makalemi burada keserek Kâmil Paşa'nın kendi el yazısıyla Pâdişaha takdim ettiği 31 Temmuz 1907 (20 Cemaziyelevvel 1325) tarihli arizesiyle sergüzeştini²¹ ve hakkında yapılan ve yaptırılan lâyiksiz muameleleri bildirmek ve bazı arizalarıyla lâyhaları ve hakkında verilen bazı jurnalları neşretmekle yazımı bitiriyorum.

Hülâsa Kâmil Paşa, dürüst hareketi serbest mutaleasiyle Abdülhamid'in fenalığını görmüş ve Meşrutiyet devrindeki siyasî entrikalarla küçültülmek istenmiş talihsiz bir vezir olarak, fakat tarih önünde ise hâdiseleri tahlildeki kudreti isabetli uzak görüşü, ile hizmetleri ve kıymeti vesikalarla sabit olmuş büyük bir devlet adamı olarak görülmektedir.

¹⁹ Kâmil Paşa'nın 2 Kânunusani 1322 tarihli mabeyine çektiği şifreli telgraf.

²⁰ Mabeyinden Kâmil Paşa'nın 2 Kânunusani tarihli telgrafına bir gün sonraki tarihle verilen cevap.

²¹ Kâmil Paşa'nın sergüzeştini havi olan arizesinin fotoğrafı makale sonuna konulmuştur.

I.

KÂMİL RAŞANIN SERGÜZEŞTİNİ HAVİ ARIZASI

Mabeyn-i hümayun-i mülûkâne baş kita bet-i celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri,

Sübhan-el-kadir tercüme-i hal-i âcizânem gittikce kesb-i garabet etmektedir. Müddet-i ömrümde ne memuriyet ne rütbe ve ne de nişan arzu ve istidâsında bulunmayup *Mısır*'dan ayrıldıktan sonra hizmet-i Devlet-i Aliyyeye duhul-i kemteranem ise o zaman mesned-i sadarete bulunan Kıbrıslı Mehmed Paşa merhumun ibram ve ilhahına mukavemet edememekten nâşi idi. Sevk-i kadere tâbi olarak yerden yere nakl-i memuriyetle nihayet-ül-emr Dersaadet'e gelip bâ irade-i seniyye vükelâlık hizmetine duhul ve beş altı sene sonra derkâr olan aczimle beraber şeref-müteallık buyurulan irade-i seniyye-i Hazret-i hilâfetpenahîye imtisalen hâh nâ hâh mesned-i sadareti kabul ile gün be-gün telâkki olunan iradat-ı hikmet beyyinât-ı cenab-ı Zillullahî, bedrka-i muvaffakiyet bilinerek idare-i umur-ı devlete sâdikane ve fedakârane bezl-i mesai ve Rumeli-i Şarkî ile Bulgaristan'ın evvelce vukua gelen ittihadından mütevellid müşkilâtın halline ihtimam olunmakta iken çünkü işbu ittihad maddesi Rusya'ca zaten mutasavver idiye de Prens Aleksandr, Rusya devletinin *Bulgaristan*'a tâkatfersa olan müdahalâtına nihayet vermek için *Londra*'dan avdetiyle beraber İngiltere'nin sahabetine istinaden Rusya'dan habersizce Bulgaristan'ca ahass-ı arzuy-ı millî olan ittihadı husule getirmiş olmasıyle bu suretle kendi nufuzunun *Bulgaristan*'da haleldar olmasından pür ateş-i gazab olan Rusya devleti, *Sofya*'daki Konsolosunu kaldırıp bâdehû bir aralık Prens Aleksandr'ı kendi taraftarları vasıtasıyla *Bulgaristan*'dan tard ve ihraç ve istifaya mecbur eylemiş olmasına mukabil hürriyet taraftarı olan Bulgarlar gittikçe tekessür ederek Rusya taraftarını ekalliyette kalmasıyle öyle bir hal-i keşmekeşte mürur eden bir iki sene müddette *Bulgaristan*'ca Rusya'nın nüfuzu haylıca tedenni ve bir taraftan Bulgarlar *Avusturya*'ya mensup Prens Ferdinand'ı Bulgaristan Prensligine intihaba tasaddi edüp diğerk taraftan Bab-ı âlice ittihaz olunan meslek-i siyasiye göre Rusya'nın menviyyatından emîn olmıyan *Avusturya*, *Almanya* ve *İtalya* devletleri *Balkanlar*'da istatükonun muhafazası kararı üze-

rine ittifak ve İngiltere dahi bu reye iltihak eylemiş bulunduğundan *Bulgaristan*'da kuvve-i harbiye istimaline kadir olmayacağını anlamış olan Rusya devleti, devletlerce prensliği tanınmaksızın kalkıp *Bulgaristan*'a gelmiş olan Ferdinand'ı Devlet-i Aliyye vasıtasıyla oradan kovdurmak ve bilâhare *Bulgaristan*'da Rusya aleyhdarı olanları bittazyik kendi politikasına uydurmak için bu babda teşebbüsât-ı lâzime icrasına *Dersaadet* Rusya sefirini memur eylemiş olmasıyla Mösyö Nelidof gerek Mâbeyin-i Hümâyun-ı Mülûkânede ve gerek Bab-ı âlî'de envâi tebligat ve telkinatta bulunmuş ise de Rusya politikasının mazarratına kanmış ve bu mazarrata karşı devlet-i metbualarını medar-ı istinad etmiş olan Bulgarların muhafaza-i inkıyatları iktizay-ı maslahattan ve çünkü aksi muamele yeis haliyle ilân-ı istiklâle tasaddileri ihtimali dahi cümle-i mülâhazattan idüğine mebnî bir taraftan Bulgarların arzularına mümaşat ve diğer taraftan Rusya devletini dahi kırmamak için Mösyö Nelidof'a serd-i mehâzir-i melhuza ile idare-i maslahat olunmakta idi. Şu hal-i keşakeşte seneler geçip düvel-i müttefika hükûmet-i seniyye'nin müzaheretinden hâlî olmadığından bu revişle nail-i maksat olamayacağını idrak eden Rusya devleti, Bab-ı âlî'yi düvel-i müttefikanın müzaheretine istinat etmekten ise kendi tebligatına îtimad edebilecek bir zatın yed-i idaresine geçirmek suretini bitteemmül Mösyö Nelidof'un mabeyn-i hümâyun-ı mülûkânede icra eylediği teşebbüzatta meza mameza Rusya devletinin bâdema tamamî-i mülkiyet-i devlet-i aliyyeyi muhafazadan başka bir emeli olmayıp bu esası ihlâl eden Bulgar ittihadı ise mahza İngiltere'nin teşvik ve müzaheretıyla vukua gelüp beyandan müstağni olduğu üzere devlet-i müşarünileyha bir sania ile hitta-i Mısıriye'yi yed-i istilâsına geçirdikten sonra Memalik-i Şahanece daha sair menviyatını husule getirmek için güya mukaddema cennetmekân Sultan Abdülaziz Han'ı hal ettirdiği gibi hakk-ı hümâyun-ı mülûkânede dahi efkâr-ı sehife beslemekte bulunduğu ve şu hakikate göre mesned-i sadarete İngiliz muhibbi olan bir zatın bulunması muvafık-ı hal olup olmadığı sayan-ı teemmül bir keyfiyet olduğu telkinat ve mukarribin-i şâhânedan Rusya taraftarlığında bulunanların kulaklarını doldurmakta idüğü mahsus idi. Vâsıl-ı sem'î âlî olması tabîî olan işbu telkinat-ı mühimmeden zat-ı akdes-i hazret-i veli nimet azamî ne derece müteessir olmuş olacakları bedihî olarak âsâr-ı muamelât-ı cariyeden dahi münfehim olduğu misillü müteakiben Rusya taraftarını Rusya'nın arzusunu husule getirmek eme-

liyle tehyie-i esbabına şürû ederek hakk-ı kemteride olan emniyet-i şâhanenin ihlâli zımnında bir akşam hizmet-i acizide bulunan uşağın kıyafetine müşabih kıyafette tedarik etmiş oldukları bir adamı bazı medreselere irsal ile nâm-ı acizîye olarak talebeye bir çok liralar tevzi ve sadr-ı âzam tarafından bu yolda daha çok paralar alacaklardır diye tebşir olundukları saray-ı hümayun hafiyе memurları tarafından istihbar ve arz olunması üzerine talebe-i merkume saray-ı hümayuna celb ile icra olunan tahkikatta bu hilenin Mahmud Celâleddin Paşa tarafından tertip edilmiş bir keyfiyet olduğu tahakkuk etmiş ve fakat paşây-ı müşarünileyh hiç muaheze olunmadığına nazaran işi nasıl geçiştirebildiği anlaşılamamıştır. Bundan bir müddet sonra bir gün Bab-ı âli'ye giderken yolda tanımadığım bir adam tarafından üzerime dört defa rovelver endaht olunup kurşunlardan üçü rakip olduğum arabayı delip geçmiş ve şükür olsun acizlerine isabet etmemiştir. Tevkif olunan cani sarayı hümayiuna götürülüp ol cânib-i âlide ve bâdehu zabtiye nezaretinde istintak olunarak tebeyyün eden hal malûm-ı acizi olamamış ve bir müddet sonra o zaman zabtiye nazırı bulunan Kâmil Bey'den ledessual cani-i merkum on sene müddetle *Akkâ*'da kalebentliğe mahkûm olduğu halde hapisnede vefat eylediği cevabı alınmıştır. Bu ahval içinde yine Cenab-ı Hakka mütevekkil olarak hizmette fütur getirmeksizin şu veçhile geçen ve altı seneye balığ olan müddette devletin düyun-ı muntazama ve gayr-ı muntazaması birer suret-i tesviyeye raptolubnarak müzayeka-i maliyenin şiddeti izale edilmiş ve Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi İngiltere vekil murahhasıyla bilmüzakere kararlaştırılıp olbabda tanzim olunan mukavelename kraliçe hazretleri tarafından dahi tasdik kılınarak yalnız taraf-ı eşref-i cenab-ı hilâfetpenahiden tasdik ve teatisi, Fransa ve Rusya sefirlerinin nezd-i hümayun-ı mülûkânede vuku bulan müdahale ve mümaneatları üzerine geri kalmış ve *Rumeli-i Şarki* ile *Bulgaristan*'ın ittihadı meselesine daha Prens Aleksandr'ın istifasından evvel *Tophane*'de içtima eden konferansda karar verilmiş idi. Halbuki Rusya'nın âmâl ve mesaisi acizleriyle Rusya politikası aleyhinde bulunan Bulgaristan reisi müdiranı İstanbulof'u res-i hükûmetten düşürüp kendi politikasını ilerletmek maksadına mâtuf idüğünden filvaki teşebbüsatında sebat ile âmâl-i mahsusasının cümlesine nâil olmuştur. Şöyle ki ahiren bir gün sokakta iki asker zabiti geçerken yekdiğerine hitaben gûya sadr-ı âzam ile serasker paşa bilittifak zât-ı hazret-i pâdişahînin hal'ine

karar verdiler dediklerini işitmiş olmak üzere bir Ermeni polis hafiyesine tanzim ettirilen jurnal o zaman zabtiye nazırı bulunan Nazım Paşa tarafından atebe-i seniyye-i mülûkâneye arz ve takdim olunmasıyla bunun teban zihn-i hümayunda hasıl ettiği tesiri o esnada min indallah vukua gelen bazı afat-ı semaviyenin maksada göre sûi tefsiri dahi tezyid ve teksir etmiş olduğundan bu veçhile ihdâs olunan endişe mûcib-i ıztırab-ı derun olduğu halde bir akşam Ali Saib Paşa'nın düçar olduğu bir ârizadan vuku-ı vefatiyle seraskerlik hizmetinin Gazi Osman Paşa'ya tevcih buyurulması üzerine endişeler mündefî olması lâzım gelirken çünkü maksad-ı asli husulpezir olmamış idüğünden hile-i mesrûdenin mürettibi ve Rusya'nın meclubı olan mukarribin-i şâhaneye ilkaata devam ile sadr-ı âzam ile serasker-i lahik beyninde mevcut olan üns ve ülfete nazaran Kâmil Paşa'nın müteveffa Ali Saib Paşa ile kararlaştırılmış olan işi Osman Paşa ile de itmam edebilmesi müsteb'ad olmadığı sözleriyle zihn-i hümayunu işgal ve itaban hâlî kalmadıklarından efkâr-ı şâhaneyi bunca yormuş olan şu hallere nihayet vermek için o günlerde şerehfulûl eden cülûs-ı meyamin -menus-ı hazret-i pâdişahînin yevm-i mes'uduna müsadif olan rûz-ı meymenet pî ruzun tebriki zımında Şeyhülislâm Ömer Efendi'yle maan hakpây-ı hümayun-ı mülûkâneye cebin sây-ı ubudiyet olduğumuzda hidemat-ı acizânemizin lütfen takdiriyle iltifat-ı seniyye-i cenab-ı cihanbanîye mazhar olduktan sonra ferdası günü akşamı mühr-i hümayun acizlerinden aldırılıp mesned-i sadaret Cevad Paşa'ya tevcih ve Şeyhülislâm ile Serasker dahi tebdil buyurulmuş idi. Arası çok geçmeksizin Bâb-ı âli ile İstanbulof beyninde vasıta-i muhabere olan Bulgaristan Kapukethüdası Vilkovîç burada ve daha sonra binnefs İstanbulof Sofya'da katlolunmuşlar ve binnetice Rusya'lılar nail-i âmal-i tamme olmuşlardır. Badelinfısal acizleri bir müddet ihtilâttan men olunmuş idiysem de bâdehu dört sene müddet kendi halimde yaşayıp ara sıra iltifat-ı seniyye-i cenab-ı cihanbanîye nâil olmakta iken *Anadolu*'da Ermenilerin kıyam ve ısyanı üzerine hizmet-i sadaret uhde-i kemteraneme ihale buyrulmağın icab-ı hale göre hareket ve çünkü meseleye bazı devletler dahi müdahale etmiş olduğundan muk-taziyat-ı ahvale nazaran peyderpey atabe-i ulyay-ı mülûkâneye arz-ı keyfiyet olunmakta olduğu halde *Dersaadet*'te Ermeni sermayedarını devlete müşkilât çıkarmak garazıyla malik oldukları külliyyetli banknotları Bank-ı Osmaniye iade ile yerine aldıkları altınları hariçte

yine banknot ile bittedbil onları dahi Bankaya götürüp yerine altun olarak bu suretle Bankın altun mevcudu kesb-i killet eylediği ve eğerçi *Paris* ve *Londra*'dan altun celbine mübaderet olunmuş ise de bunun külçe olarak gelip burâda sikke darbı bir az vakte mühtaç olduğu cihetle Bankın muhafaza-i itibarı için tediyatın bir müddetcik tecili hakkında hükümet-i seneyece bir karar ita ve ilânını müstedi Banka direktörü tarafından Maliye Nezaretine verilen takrir Bab-ı âlî'ye tebliğ olunmasıyle Maliye Nazırı ile bazı vükelâdan mürekkep inikad eden komisyonda müzakere-i maslahatla temin olunan suret maraz-ı istizanda atabe-i ulyây-ı şâhâneye arz kılınmış idi. O akşam bâ irade-i seniyye mabeyin-i hümâyun-u mülûkânede içtima eden Meclis-i Vükelâda madde-i mebhüsün anha vaz-ı mevki-i müzakere olunmağın olbabda bazı taraftan dermeyan olunan müşkilât üzerine saray-ı hümâyuna celbolunan Bank direktörüyle de diğer vasıta ile muhabere edildiği esnada meclisin sonraya tâliki iradesiyle bendehaneyeye avdet-i âcizaneme müsaade ve ferman buyurulduğu tebliğ olunmasıyle avdet olunmuş ve müteakiben mühür-i hümâyun aldırılıp (burada pâdişahı kızdırmamak için azlini mûcib olan 16 Cemaziyelevvel 313 tarihli hususî arızasından bahsetmiyor). Dahiliye Nazırından alınan tezkerede bâ irade-i seniyye *Haleb* vilâyeti valiliğine tayin buyurulduğundan tehyie olunan vapur-ı mahsusa râkiben heman ve yalnızca azimet-i âcizanem muktazây-ı emrû ferman-ı hümâyun-ı cenâb-ı pâdişahîden olduğu tebliğ olunması üzerine işbu valilikten istifa ve istirhamat-ı kemteraneme binaen memuriyetim *Aydın* Valiliğine tahvil ve azimet-i âcizanem fevkalâde tâcil buyurulmasıyle heman hazırlanup o esnada vücud-ı acizaneme âriz olan rahatsızlığa bakmıyarak maâile *İzmir*'e gidilmiş ve hakk-ı kemteride reva görülen bu muamele-i celile ve daha doğrusu gazab-ı şâhane Bank'ın muhafaza-i itibarı için verilen bir rey ve karardan münbais olamayup mukarribinin ilkaat-ı hasetkâraneleri eseri olacağına şüphe edilmiyerek cenab-ı hakkın sıyanet-i samedaniyesine iltica olunmuş idi. *İzmir*'de âcizleri taht-ı tarassutta bulundurulurak hal ve hareket-i âcizâneme dair arz-ı malûmat olunması hakkında İzmir Kumandanlığına ve kemterlerine terfik olunan muavin Hasan Bey'e verilen talimat veçhile neler yazıldığı meçhul ise de ara sıra şifreli telgraflar ve hakkı acizide posta ile raporlar gönderilmekte idi. Bu minval üzere sekiz sene müddet güzeran edip bundan takriben dört sene mukaddem yine ehemmiyyet-i hale mebni hizmet-i şâhâneye avdet-i

âcizanem teklifine arz-ı mutavaatla *Dersaadet*'e azimet-i bendegânem emr-i âlisi muntazar olduğu halde işbu tasnim-i şâhâneye vakıf olan ve *Dersaadet*'e avdet-i kemteranemi istemiyen tarafın teşebbüsât-ı maniası üzerine olmalıdır ki ferdası gün diğer iş'ara intizar olunması irade-i seniyyesi âcizlerine tebliğ olunmuştur. Hakkı kemteride idame-i igbirar-ı şâhaneyi iltizam edenler tarafından müteakiben tedarik olunan erbâb-ı mefsedetden Giritli Ferid namında bir şerir sureta İzmir gümrüğünde bir memuriyete tayin edilerek bu müfsit tarafından her hafta Mabeyn-i Hümâyun-ı mülûkâneye irsal ve takdim olunan muharreratta evsâf-ı âcizanem en şeni surette tasvir olunmakla beraber gûya Aydın vilâyetinde teşebbüsât-ı kemteranem bu vilâyette bir idare-i müstakille teşkiliyle kendime bir hidiviyet ilân etmek maksadına masruf olduğu zemininde yazılan enva-ı türrehatın müvveddatı ile mabeyn-i hümâyun-ı mülûkânede bendegân-ı şâhânenen biri tarafından vürud eden cevaplar takimiyle ele geçirilerek suretleri arz-ı atabe-i ulyâ kılınmış ve merkurum dahi bittevkif Zaptiye Nezaretine gönderilmiş idi. Muahharen merkurum hâmilelerinin sahabetiyle *Samsun*'da bir memuriyete tayin ve îzam kılındığı tahkik olunmuştur. Bunca sergüzeşt-i âcizaneme asla bakılmıyarak şu hal-i uzlette bile veliyy-i nimet-i âzam efendimiz hazretlerinin rahat bâl-i şâhanelerini ve devlet-i aliyyelerinin halini teemmülden efkâr-ı âcizanem bir an hâlî olmayup memâlik-i şâhanenin her tarafında ber devam olan müşkilât-ı siyasiyye şöyle dursun gittikçe kesb-i şiddet etmekte olan müzayeka-i maliyeden atiyen tahaddüsi melhuz olan halât tefekkür ve merhum İsmail Paşa'nın hidiviyeti zamanında aynı hal ve mevkide bulunan *Mısır* buhran-ı malisinin müncer ve müntic olduğu vehamat teemmül olundukca bu su-i misal nazar-ı mütalâadan dür tutulmıyarak henüz vakit var iken âtide istihak ve düyûn tediyyatına sekte gelmemesi emr-i ehemmine şimdiden çare icadının elzemiyetini hatırdan dür etmek kabil olamıyor. Bilcümle bendegânın efkâr-ı mesaisi velînimet-i âzam efendimiz hazretlerinin selâmetine ve devlet-i aliyyelerinin hayır ve menfaatine masruf olması lâzım gelirken erbab-ı mefsedet tarafından zihn-i hümâyunun asılsız fasılsız şeyler ile işgal edilmesi nâreva olup meselâ bundan iki sene evvel *Kıbrıs*'da Dubaracı Ali namında edaniden biri tarafından *Kıbrıs* müftüsünün hasmı olan Kıbrıs naibinin talimi veçhile Kıbrıs müftüsü ile Kâmil Paşa ve daha sairî beyninde ittifak-ı hafî olduğu mealinde atabe-i ulyây-ı mülûkâneye keşide olunan bir telgrafname üzerine merkurum

Dersaadet'e celbolunarak isticvabından ne anlaşıldığı meçhul ise de merkuma dördüncü rütbeden bir kıt'a Osmanî nişan-ı zişanı ihسانیyle beraber şehri bin kuruş maaş dahi tahsis buyurulduğu işitilmiş idi. Merkumun *Kıbrıs*'a avdetinde müftü tarafından aleyhinde ikame olunan müfteri dâvası üzerine bilmuhakeme mahallî hükümetince altı ay hapis ile mücazat olunduğu ve bâdehu yine *Dersaadet*'e gelerek burada tecennün etmekle bir müddet bimarhanede kalıp kesb-i ifaktle *Kıbrıs*'a avdetinde çektiği bunca felâket naibin sevk ve iğfali yüzünden vukua geldiğinin beyaniyle rûberû naibe seb eylediğinden naip bu türlü tasniat ve desiselerle layenkatî efkâr-ı şâhâne işgal ve izac edilerek evvelden beri fark-ı kemteride zihni hümâyuna ilka olunan adem-i emniyet hissi beslenmekte olduğundan böyle daimî bir endişeden kurtulmak için ism-i âcizanemin defter-i bendegândan hazfı zımnında taraf-ı sadarettin [Avlonyalı Ferid Paşa] ihdâs olunan bir desise ile maa âile *Rodos*'ta ikamet-i kemteraneme irade-i seniyye-i mülûkâne şereftaallûk etmiştir. Bilvasıta vuku bulan istirhamat-ı âcizî üzerine işbu kalebentlikten afv buyurularak maa âile daire-i emniyette yaşamak ve bir taraftan incinmemek vaad-i âlisi ile *Dersaadet*'e avdet-i âcizaneme müsaade-i merhamet-âde-i hazret-i veliyy-i nimet-i âzami şayan buyurulmuş ve ikamet-i âcizi için *Nişantaşı*'nda bir münasib konak tahsisi dahi cümle-i iradat seniyye-i şâhâneneden bulunmuş idi. *Dersaadet*'e muvasalat-ı kemteranem eyyam-ı zemherire müsadif olmağla *Nişantaşı*'nda irade olunan konağın her tarafı berd ve berfin şiddetine mârûz bir mevkide olarak bunda kış geçirmek ihtiyar harcı olmadığından aile efradını ikiye bittaksim İstanbul cihetinde sakin mehadim-i âciziden ikisinin hanelerine misafir olarak beş ay kadar o halde geçirdikten sonra eyyam-ı sayfın huluiliyle *Nişantaşı*'nda beğenilmeyen konağa bizzarure muvakkaten nakl olunmuştur. Bu esnada *Kıbrıs* müftüsü efendi mezunen *Dersaadet*'e gelip mumaileyh *Kıbrıs*'da olan hasılat-ı cüz'iyemizi toplayıp âile fikarasına tahsis olunan maaşları vermek gibi işlerimize de bakmakta olmasıyle her defa *İstanbul*'a geldikçe *İzmir*'e uğrayıp bir kaç gün nezd-i âcizîde kalmak mutadî idüğünden bu kere de vusulünün ferdası günü akşama doğru mesken-i âciziye gelmiş idi. Akşamdan sonra Şeyhülislam müsteşarının adamı olmak üzere gelmiş olan memurin-i hafıyyeden biri müftü efendiyi beraberce getirmiş olduğu arabaya hud'a ile birrikâb alıp götürmüş ve efendi-i mumaileyh bir daha zuhur etmeyup nabadid olarak on gün kadar hiç bir haberi alına-

mamış iken muahharan Ebulhüda Efendi'nin konağında mevkuf ve ihtilâttan memnû bir halde taht-ı isticvabta olduğu ve ahiren *Kıbrıs*'dan nâib dahi celbedildiği istihbar olunmuş ve netice-i tahkikatta müftü efendi ile mahdumlarına birer madalya itasiyle beraber harcirahları verilerek *Kıbrıs* canibine müteheyyi-i hareket olan bir vapura bilrikâb azimetlerine ruhsat verildiği haber alınmıştır. Bu hususa dair alınan malûmata göre *Kıbrıs*'da merhume hemşire-i âcizinin damatlarından biri, gûya müftü efendi taraf-ı kemterîden mektup alıp zat-ı akdes-i hazret-i pâdişahîyi hal için fetva vermek üzere *Der-saadet*'e davet olunduğunu birine söylemiş ve bu keyfiyeti istihbar eden Kıbrıs naibi efendi bunları ve daha işitenleri celb ile ifadelerini zaptederek kendi arızasına leffen mabeyn-i hümâyun-ı mülûkâneye takdim eylediği anlaşılmıştır. Bu dahi müftü-i mumaileyhin hasmı olarak Kıbrıs naibinin eser-i tasnii olduğuna şüphe olmadığı ve bu hilenin mürettepleri aleyhinde *Kıbrıs*'ca ikame-i dava olunarak bil-muhakeme mücazaları talep olunacağı derkâr olup ancak böyle iki hasımdan biri diğerini beray-ı intikam vartaya düşürmek için ism-i âciziye vasıta ittihazıyla hasmı hakkında tasni eylediği cürme kemterlerini teşrik etmek tesaddisinde bulunması şayân-ı dikkat bir keyfiyet olarak bunun hakkı âcizide beslenmekte olan adem-i emniyet ve iğbirar-ı şâhanenin halkca malûm olmasından münbais olduğu bedidardır. Muahharan *Nişantaşı*'nda ikamet-i âciziye tahsis buyurulan konağın bazı ilişiği zuhur ettiğinden bu olmazsa saye-i şâhânedede daha âlâsında ikamet ve âile-i kemteranemle rahat edileceği ve kariben hakpây-ı hümâyun-ı cenab-ı hilâfetpenahîye cephe-sây-ı rukiyyet olmak şerefine mazhariyet-i kemteraneme müsaade buyuracağı kurenây-ı hazret-i şehriyarîden Emin Bey Efendi vasıtasıyla vaad ve tebşir buyurulduğu halde bu iki nimet-i uzmadan hiç birine nâil olamamaklığım ve bu sırada bir ağır hastalık geçirip ikinci ve üçüncü derecede bulunan bendegân-ı şâhaneden biri bir kaç gün rahatsız olsa kurena veya etibbây-ı şâhaneden biri berây-ı istifsar lütfen nezdine izam kılınmakta iken medar-ı şifa olan bu lutf-ı âliye adem-i nailiyet-i kemteranem *Kıbrıs* müftüsü ile âcizleri hakkında icra olunan şu tahkikat-ı ahire esnasında dahi veliyy-i nimet-i azm efendimiz hazretlerinin bu masum kemterleri hakkında ne derece muğber olduklarına delil-i vazıhtır.

İşbu tahkikattan hasıl olan netice ile hakk-ı âcizide ittihaz buyurulan karar-ı âlî ne merkezde olduğu meçhul olup şu halde âcizlerinin

Dersaadet'te daire-i emniyette rahat yaşayıp bir taraftan incinmiyeceğime dair olan vaad-i âli hayalî bir şey hükmünde kalıp vaktiyle o hilekâr Mösyo Nelidof'un ekmiş olduğu tohum-ı fesadın ziyade kökleşip zihn-i hümayundan ihracı kabil olamamakta olmasıyla gerçi âcizleri için mevte bedel ise de velînimet-i âzam efendimiz hazretleri acizlerinin yüzünden bir düziye rahatsız olmaktan ise hem zat-ı akdes-i şâhâneleri endişeden vâreste olmak ve hem de kemterleri şu hal-i hatarnakten kurtulmak için buraca muhasses olan maaşı, vatan-ı âcizide alıp daavât-ı hayriye-i veliyy-i nimet-i âzamîde imrar-ı evkat etmek ve burada hidemat-ı şâhâne bulunan mehadim-i kemterleri kema kân memuriyetlerine devam eylemek üzere mütebaki âile-i bendegânemle *Kıbrıs*'a azimet-i âcizanem tariki, çare-i vahid gibi mütalea olunmağın bu babda müsaade-i seniyye-i cenab-ı cihanbâninin şayan buyurulması istirhamında bulunduğumun hakpây-ı hümayun-ı mülûkâneye arzı bâbında emr ü ferman hazret-i menlehülemdir.

20 Cemaziyelâhur 1325/18 Temmuz 1323

Sadr-ı esbak

KÂMİL

II.

ERMENİLERİN İSYANI VE SASON VAK'ASI DOLAYISIYLA ABDÜLHAMİD'İN
SADR-I ESBK KÂMİL PAŞANIN MÜTALEASINI SORMASI

Husus-ı malûm hakkında şeref-efzây-ı sünuh ve sudur buyurulan iradât-ı seniyye-i hazret-i zillullahîlerini sadr-ı sabık Kâmil Paşa kullarına tebliğ eylediğimizde hâkpây-ı kerem ihtivây-ı cenâb-ı zillullahîlerine arz olunmak üzere ser kurenay-ı hazret-i şehriyarileri Hacı Ali Bey kullariyle abd-i memlûklerine (şifre kâtibi Kâmil bey) îta eylediği cevap berveçh-i zîr arz olunur:

“Zaman-ı memuriyetimde hukuk-ı saltanat-ı seniyye ve menafi-i devleti vikaye için âtiyi düşünerek ve şevketmeâb efendimizi gücendireceğini derpiş etmiyerek sadakatle arz-ı hizmet ettim. Bazı hususlarda gücendilerse de sonradan yine îtilâf hasıl oldu. Şimdikiler ise velînimet-i binnet efendimizi gücendirmiyelim diyerek mesele hâl-i hazırı buldu.

Düvel-i salisenin teklifât-ı vâkiasına gelince bu babda bir şey diyemem. Zira onlarla ihtilâtım olmadığından teklifât-ı mezkûrenin kabil-i tâdil olup olmadığını bilemem. Ancak süfera ile ihtilât eden bendegân hissiyatlarına göre teklifât-ı mezkûrenin kabil-i tâdil olup olmayacağından beyan-ı rey edebilirler. Şu kadar ki bu teklifatı mucib ne olabilir? Olsa olsa bu teklifat ya Berlin ahidnâmesine veyahut islâmdan ahz-i intikama ibtina edilmiş olur; fakat ahidnâmeye mebni değil. Zira, devletlerin ahden görülen noksanı ihtara hakları olup icraat münhasıran devlete aittir. Binaenaleyh teklifât-ı mezkûre ahz-ı intikama mübtteni olmak gerektir. Çünkü *Sason* vak'ası derece-i gayede îzam edildi ve on bin ermeni telef olunmuştur ve ermenilere zulüm ve itisaf edilmesi için askerinin sevkine irade buyurulmuştur gibi mübalağalarla Avrupa'nın esması dolduruldu. Bu mübalağat ve eracif tekzip edilmeyip ihtiyar-ı sükût olunduğundan bunlara sahih nazariyle bakıldı. İngiltere efkâr-ı umumiyesi teskin olunamayacak bir surette galeyana etti; Müteaddid mitingler akd, türlü türlü haltıyatı mutazammın nutukları îrad olundu. Bir halde ki ne İngiltere hükümeti ve ne de İngiltere sefaretini bu babda bir şey yapmağa muktedir değildir. Rusya ile Fransa'ya gelince: bunlar da denildiği gibi hukuk ve menafi-i devlet-i vikayeye muâvenet ve İngiltere'nin hiddetini teskin maksadiyle iştirak etmeyip belki İngiltere'nin *Anadolu*'da nüfuzunu tadil ve kendileri kesb-i nüfuz için meseleye iştirak etmişlerdir. Bunun için teklifât-ı mezkûrenin icrası düvel-i müşarünileyhaca kat'iyen mukarrer olmuş ise adem-i kabulü büyük tehlikedir. Çünkü o vakit başka suretle mevki-i icraya vaz'a kıyam ederler. Ve eğer beyinlerinde karar-ı kat-i verilmemişse tadili demek olacağına mebni kabulü dahi pek muhataralıdır. Binaberin şimdi yapılacak bir şey varsa o da heyeti tahkikiyenin icra eylediği tahkikat raporunun serian İngiltere'de neşriyle ezhan-ı umumiyei teskin etmekten ibaret olup bu teskinin husulüne dâir mezkûr raporun ecnebi memurlarının imzalarıyla neşri kâfidir zannederim ve bu raporun neşrinden sonra teklifât-ı vakiayı iktiza eder bir hal var mıdır diye düvel-i saliseden istifsar icap eder.,,

Kâmil Paşa'nın Ermeni meselesi hakkında şifahen söyledikleri Mabeyin şifre kâtibi Kâmil Bey tarafından Pâdişaha takdim edilmiş olup Kâmil Paşa daha sonra tahriren de mufassal bir arize takdim eylemiş ve arkasından da yine Said Paşa'nın yerine ikinci defa sadr-ı âzam olmuştur.

III.

KÂMİL PAŞA'NIN AYDIN VİLÂYETİNDEKİ ŞEKÂVETE DAİR ARIZASI

Aydın Vilâyeti

Hususi

Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükâne Baş-Kitabet-i Celilesine

Devletlû Efendim Hazretleri,

Bâb-ı âlî'nin Aydın vilâyeti hakkında meşhud olan muamele-i aliyyesi yalnız bu vilâyete mahsus olup Rumeli vilâyât-ı şâhanesince olan icraatının daha ziyade muvafık-ı hal olması temenni olunur. Âcizleri bundan yirmi beş sene mukaddem Evkaf-ı hümayun nezareti hizmetinde iken Aydın vilâyetinin her tarafını istilâ etmiş olan eşkiyanın istisaline bâ irade-i seniyye memur olarak valilik vekâletiyle bu vilâyete gelmiş idim. Sevkinde mezun olduğum iki tabur askerle heman takibata mübaşeret ve sâye-i tevkifatvâye-i cenab-ı hilâfetpenahide iki ay zarfında eşkiyanın kâffesi ele geçirilerek iade-i emniyet olunmuş velhasıl Dersaadete avdet-i âcizanemde İzmir hapishane-i umumisinde yüz doksan beş nefer eşkiya bırakılmış idi. Bu defa vilâyetin bir kazasında türemiş olan iki takım eşkiyanın her nasılsa izale-i vücudları kabil olamıyor. Yahut da Bâb-ı âlîce âcizlerinin bulunduğu vilâyette şakavet lekesinin izalesi arzu buyurulmuyor. Martini ve gıra tüfenkleriyle müsellahtan eşkiyaya jandarmalar şınayder tüfenkleriyle yanaşamamakta olduklarından vilâyet-i sairede olduğu gibi bu vilâyet jandarmalarının eslehalarının dahi İzmir debboyunda mevcut olan martini tüfenkleriyle tebdili lüzumu gerek Babıâli'ye ve gerek tarafı vâlây-ı seraskeriye yazılıp müsaade olunmadı. Bura mevcudundan bir tabur asker sevkıyla eşkiyanın ilticagâhı olan Ödemiş kazasının köyleri taranarak eşkiyanın zâhire ihrac ve istisali arzolandu. Bu dahi Bâb-ı âlîden münasib görülmedi. Hal böyle iken Bâb-ı âlî'den alınan telgrafname-i sâmidde eşkiyanın derece-i şakavetinden bahisle bir iki güne kadar behemehal vücudlarının izalesi irade buyuruldu. Şayan-ı hayret olan bu muameleye maruzat-ı mâkule ile mukabele etmek kabil olmadığından gerçe şân-ı hükûmete lâıyk değil ise de naçar reis-i eşkiya Çakıcı Oğlu Mehmed'i dehaletle imale etmek

tarikine gidilerek bilvasıta olunan muhaberede dehaletle razı olursa da yerini terk etmemek arzusunda ısrar edip halbuki merkurum kendi karyesinde kaldıkça şimdîye kadar katl ve telef ettiği kimselerin akraba ve taallukatının intikamına mâruz olacağını bilerek terk-i silâh etmeyeceği gibi avenesini dahi yanından ayıramıyacağı derkâr olduğundan bu tarzın kabul ve delaheti şayân-ı tecmül olduğu cihetle mutlaka gidip diğer bir vilâyette ikameti lüzumuna merkurumu iknaa çalışılmakta bulunulmuş ve keyfiyet ber tafsil makam-ı sadaret-i uzmaya yazılıp henüz vilâyette bir suret kararlaştırılarak Bâb-ıâliye arz olunmamış olduğu halde bu kere dahiliye nezaret-i celilesinden alınan tahriratta Çakıcı Oğlu Mehmed'in dehalet ve istiman eyliyeceği istihbar olduğundan mazarratına nihayet verilmek için *Haleb* veya *Dişarbekir*'de ikamet etmek üzere hukuk-ı umumiyeden dolayı afv-i âliye mazhariyeti ledelistizan merkurum *Ankara*'da ikamet etmek üzere berveçh-i arz ve istizan iktizasının ifası ve sevk-ı meyusiyetiyle be tekrar şakavete ibtidar etmesine mahal kalmamak üzere maişetinin temini hususuna irade-i seniye-i cenab-ı hilâfetpenahî şeref-sudur buyurularak Adliye nezaret-i celilesine de tebliğat icra kıldığı 1 Şubat 1319 tarihli tezkere-i samiyede izbar buyurulduğu beyaniyle merkurumun heman kabul-i istimaniyle vilâyeti-ı müşarünileyhaya îzamu iş'ar olunmuştur. Hükm-i celil-i irade-i seniyye ber-usul *Ödemiş* kaymakamlığına tebliğ ve merkurumun hakkında merhameten şerefsadır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penahîye ittıbai, hakkında hayırlı olacağı ve aksi hal asker sevkini ilcab edeceği hususlarına bazı mevaid ilâvesiyle kendisinin iknaı tavsiye olunarak dünkü gün alınan cevapta merkurumun mahalli vücudı meçhul olup vasıta-i muhabere olan eniştesi dahi henüz ele getirilemediğinden taharriye devam edilmekte olmakla netice-i teşebbüsâtın bildirileceği izbar kılınmıştır. Bâb-ı âlî'nin arzı üzerine hakkında afv-i âlinin şerefsudurı günü zükur ve inas beş kişiyi daha katletmiş olan şaki-i merkurumu iknâa her veçhile bezl-i mesai olunacağı derkâr ise de Bâb-ıâli'nin ol veçhile iradât-ı seniyyeyi eşkiyanın adem-i kabulü gibi bir hale maruz kılması bâdi-i teessüf olup binaenaleyh bu misillu muamelâtın yalnız bu vilâyete mahsus olması temenni olunur. Hakayik-i ahval muhât-ı ilm-i âli buyurulmak için hak pây-ı hümayun-ı velî-nimet-i âzamiye arzı babında emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir.

23 Zilhicce 1321 ve 26 Şubat 1319

Vâli-i Aydın

Mehmed Kâmil

(Mühür)

Bin Salih

Aydın vilâyetinin seraskerliğe vaki olan müracaatı üzerine Topçu dairesinin 11 Receb 1321 tarihli mazbatasında vilâyet jandarmasının martin tüfekleriyle teslihi icap edeceği yazılmış ve seraskerlikten 13 Receb 1321 tarihinde resmî arz tezkeresiyle Pâdişaha bildirilmiş ise de 13 Receb 1321 tarihli ve 222 numaralı yevmî hülâsa-i maruzat defterinde “sipariş edilen tüfekler kâmilten elde edilinceye kadar işbu martinlerin de bu suretle öteye beriye dağıtılması muvafık olmayacağından bunun ileriye taliki” diye irade çıkmıştır.

IV.

KÂMİL PAŞA’NIN RUSYA SİYASETİNE VE RUMELİ AHVALİNE DAİR
MÜHİM BİR ARIZASI

Aydın vilâyeti
Husûsî

Cenab-ı Hak Velînimet-i Âzamamız Pâdişahımız Efendimiz Hazretlerinin ömr ve ikbal ve iclâl-i şâhânelerini müzdad ve firavan buyursun.

Tali-i meyamin - metali-i cenâb-ı hilafetpenahîlerinin cümle-i âsâr-ı celilesindedir ki haris-i cihan olan Rusya devleti mintarafillah gaile-i harbe duçar olup (Japon-Rus muharebesi) ne çare ki Makedonya hakkında kurmuş olduğu politika çarhı, bâdema kendi kendine dönüp yine Rusya’nın makasıdı lehinde netice -pezir olmasından hazer olunur. Devlet-i müşarünileyha Devlet-i aliyyenin münasebât-ı düveliyyede yalnızlığından veyahut bize mânen kuvvetüzzahır olabilecek devlet Almanya’dan ibaret olmasından bilistifade Rumeli cihe-tince olan makasıd-ı siyasiyesini bir hatve daha ileri sürmeğe tasaddî ile *Makedonya* bulgarlarını ayaklandırıp Avusturya devletini ittifakına alarak ve bu vasita ile diğer devletlere de suret-i hakdan görünerek cümlesinin muvafakatlerini bilistihsal Bâb-ı âliye teklifât-ı garibede bulunmuş ve nihayetülemr *Makedonya*’nın idaresini kontrol altına almağa muvaffak olmuştur. Mânay-ı hakikisi Rumeli cihetini Rusya ve Avusturya’nın nüfuzu tahtına almak demek olan bu kontrol usulünün devamına meydan verilecek olur ise işbu idare-i müşterekenin her iki senede bir müddeti temdid edilerek ahalinin tebdil-i tavr ve ahlâk ve tezayüd-i serbestisine himzet edeceği derkâr olduğundan

bu kaidenin Rumeli'ye yerleşmesinden başka ahalisi ekseriyetle hürisiyan olan sair mahallerde dahi istidây-ı ahali üzerine tatbikine kıyam olunması mülâhazası cây-ı dikkattir. Bu keyfiyetler ise revîş-i halde melhuz olan netayicin en fenası olmayıp fırsat verilecek olsa (لا سحر الله) la semihallah Rumeli vilâyât-ı şâhânesinin Balkan hükümetleri bey-ninde mukasemeye düşerek elden gitmesi tehlikesine sevabık-ı ahval delâlet eder [Nitekim dokuz sene sonra söylediği gibi olmuştur]. Cenab-ı kadir-i mutlak muhyi-i mülk ve devlet olan veliyy-i nimet-i âlempenah efendimiz hazretlerinin muin ve zahiri olsun.

Maziye bir lahza medd-i nazar-i mütalea buyurulursa Rusya'nın makasid-ı siyasiyesi Devlet-i âliyyelerini külliye Avrupa kıtasından çıkarıp düvel-i sairenin alâkası olmayan *Anadolu* cihetinde bizimle yalnız kalmak maddesi olduğu nümeyan olur. Şu geçen asır zarfında Rusya devleti memalik-i şâhanede îka eylediği ihtilâller ve muharebelerle *Anadolu* kıtasında zabt ve teshir eylediği bilâd-ı vasiadan başka *Kırım*'ı istilâ ve ahalisi hem mezhepleri olan *Yunanistan*'ı ve bâdehu *Sırp*, *Karadağ* ve *Memleketeyn*'i istiklâliyetle ve *Bulgaristan*'ı şimdilik emaret şeklinde devlet-i âliyyeden ayırıp Avrupa cihetince olan plânını bu dereceye kadar icra eylemiş ve bu miyanda *Yenişehir* ve *Hersek* sancaklarıyla *Bosna* vilâyeti dahi *Avusturya*'ya geçmiştir. Binaenaleyh mülâhaza-i mâruza müsteb'ad olmayıp şu halde teşebbüsât vakıasında *Avusturya*'nın ittifakını ve düvel-i fahime-i sairenin muvafakatlerini haiz olan Rusya devletinin bizce adem-i muvaffakiyeti tarihi iltizam olunacak olsa devlet-i müşarünileyha *Makedonya* isyanını idame ederek islahat namıyla teşebbüsât-ı hâzırasında musır ve düvel-i saire dahi kendisine zahir olacağından vukuundan ihtiraz olunan netayic-i nâ-marziyeye meydan verilmiş olur ve eğerçi isyanın men'i için buna müsaid olan *Bulgaristan*'la muharebeye girişilecek olur ise Avrupa devletleri tab'an zayıf olan tarafı iltizam edeceklerinden *Girit* ihtilâli üzerine *Yunanistan*'la açılan muharebenin neticesi gibi ve bilâ tazminat bir karara intizar edilmek lâzım gelir. Binaenalmazâlik şu yalnızlık halinde bizce ittihazı iktiza eden tarik-i eslem *Bulgar* isyanının tenkiline devam olunmakla beraber vilâyât-ı selâsede (*Selânik*, *Manastır*, *Kosova*) islahat icrası hususunda Rusya ve *Avusturya* devletlerinin müdahalelerini sureta Devlet-i aliyyeye dostane bir muâvenet ve hizmet mesabesinde telâkki ederek ve mukarrerat-ı islâhiyenin tatbikatında hâlisâne ve müsaadekârane davranıp aynı islahatın sair icap eden vilâyât-ı şâhâনে dahi mümkün mertebe icraatına

mübaderet olunarak bu suretle aksây-ı âmâl-i mülûkâneleri tebaa ve zîr-dastan-ı şâhânelerinin temi-ni refah-ı hal ve saadeti kaziyesi idüğü sâbit olacağından ve zaten Avrupa kıtasında Rusya'nın tefevvuk-ı nüfusunu arzu eder hiç bir Devlet olmadığından şu iki sene zarfında münasebat ve musafât-ı düveliyeye riayet edilerek Almanya gibi sair devletlerin ve bahusus İngiltere ile Fransa'nın meyl ve teveccühleri biliktisab müdahale-i vâkıanın men'i muvaffakiyetiyle biav-nillahi Tealâ istiklâliyet-i saltanat-ı seniyyeleri muhafaza buyurulur. Leyl ü nehar fikr-i nâçiz-i kemteranem selâmet ve hüsn-i muvaffakiyet-i seniyye-i mülkdarilerine masruf olması hasebiyle sevk-i sadakatle arzına mütecasir olduğum mülâhaza-i ubeydanemin killet-i malûmattan münbais hatiatını lûtfen hazf ile şayeste-i mütalâa olan cihetinin sanihât-ı hikmet-beyyinât-ı cenâb-ı hilâfetpenahîlerine zeyl ve telfik buyurulması vabeste-i irade-i seniye-i veliînimet-i âzamîleri olmağın olbabda ve katibe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliy-ülemr efendimizindir.

5 Zilhicce 1321 ve 9 Şubat 1319
Aydın Valisi kulları
(Mühür) Mehmed Kâmil
bin
Salih

V.

YİNE RUMELİ YE BİLHASSA MAKEDONYA AHVALİNE DAİR
KÂMİL PAŞA'NIN PÂDİŞAHA ÂRİZASI

2418 Asım Bey'e ²²

Henüz Bab-ı âli halli müşkilâta bir çare bularak husul-i âmâl-i mülkdariye muvaffak olamadığına teessüf olunur. Devletlerin teklif-i vakii hukuk-ı saltanat-ı seniyyeyi muhil olduğunu beyandan ibaret

²² Abdülhamid'in mabeyn başkâtipliğinden ayrı olarak kendi dairesinin yanında başka bir şifre dairesi olup pek mühim şifreler şifre kâtibinin ismiyle oraya çekilir ve doğrudan doğruya Abdülhamid'e verilirdi. İşte Asım Bey pâdişahın hususî şifre kâtibi olup anın vefatından sonra Esad Bey son şifre kâtibi olmuştur.

olarak verilen cevaplar kuvve-i cebriye-i düveliyesi redde kâfi değildir. Zann-ı âcizîye göre Bâb-ı âlî bu kuvve-i cebriye aleyhinde Avrupa halkının nazar-ı dikkat ve teessürünü davet edecek bir kaç söz söylemelidir. Arz ve beyandan müstağni olduğu üzere Bulgaristan emaretinin teşekkülü İslav ittihadı fikrinin Bulgarlara ilkah ve işrab olunmasından husule gelen isyan ile vücud pezir olmuştur. *Rumeli-i Şarkî* eyaletinin Bulgar emaretiyle birleşmesi Bulgarlarca aynı fikr-i ittihadın tevsiyle vukua gelmiştir. *Makedonya*'da dahi fesad komiteleri vasıtasıyla îkama sây olunan isyan yine o politikanın mâbâdidir. Devlet-i aliyye *Makedonya*'nın umur-ı inzibatiye ve maliyesinin intizamını arzu etmez değildir; ancak bu intizamın kendü nüfuz-ı hükümeti tahtında olmasını ister; vilâyat-ı selâsenin Rusya ve Avusturya'nın nüfuzı altında kesb-i hürriyet etmesi *Rumeli-i Şarkî* gibi ergeç diğer bir kıyam ile *Bulgaristan*'a ilhakını intac ile diğer bir muharebeye sebep olması ihtimal-i kavisi Devlet-i aliyyece bâdi-i teemmül bir keyfiyettir.

Bu revişle İslav ittihadının Avrupa kıt'asında terakki ve tevessüünü âtiyen yalnız Devlet-i aliyyeye değil ahalisinin bir kısm-ı mühimmi İslav olan Avusturya'ya dahi muzır olarak bu hal ve keyfiyet Avrupa devletlerinin menafî-i siyasiyelerine de muvafuk olmayacağı şüphesiz olduğundan Babîâlice düvel-i müttefikaya verilecek cevapta işbu hakayik ketmolunmıyarak irad ve beyan kılınmalıdır ki bunun Avrupa matbuatında intişarı düvel-i müttefikanın *Makedonya* hakkındaki hareket-i hukuk-şikenânesini kısmen hoş görmemekte olan Avrupa halkının efkârı îkaz olunarak gazeteler keyfiyet-i hali şerh ve tafsile girişmeleri tabiî olmasıyla buldukları hal ve mevkiin müşkilâtını tab'an teemmül edecek olan düvel-i müşarünileyhim işi tatlı yerine bağlayıp çekilmeğe sây edecekleri ve bu suretle âmâl-i hayr-ıştimal-i hazret-i hilâfetpenahî daire-i münciyesinde hall-i mesele kesb-i suhulet eyliyeceği mütalâa olarak hasbe'l-ubudiyye arzına ictisar olunmuş ise de yine her ne veçhile irade-i seniyye-i hazret-i velînimet-i âzamî şeref-müteallik buyurulursa isabet anda olacağı cihetle hâk-pây-i hümâyun-ı mülûkâneye arzı babında.

24 *Teşrin-i sâni* 321

Aydın Valisi

Kâmil

VI.

MALÎ DURUM HAKKINDA KÂMİL PAŞA'NIN PÂDİŞAHI İKAZI

Mabeyn Başkitâbetine

Bunca iradât-ı hikmet-beyyinât-ı cenab-ı hilafetpenahîye rağmen müşkilât-ı cariyenin indifama çaresaz olacak tedabir ittihaz olunamaması bile müşkilât-ı siyasiyenin devamı müzayeka-i müzmine-i maliyeyi teşdid etmesiyle bu keyfiyet ahval-i idare-i umumiye-i Devlet-i aliyeyi haleldar etmekte olduğu bu vilâyette meşhud olan asariyle rûnüma olduğundan bu revişle bir mesle-i maliye tevlidini dâi olması muhtemel bulunan şu halin dahi devlet-i aliyenin muhafaza-i mevcudiyeti kendi politikaları icabından olan devletlerin nazar-ı dikkatlerini celb ile bu mesleeye de müdahaleye kıyıamları mü-lâhazası şayan-ı endişe bir madde-i mühimme olduğundan ve çünkü hüdankerde öyle bir müdahalenin vukû takdirinde kendi varidatlarından devlet-i aliyenin idare-i umumiyesine para sarf etmeyip yine kendi yağımızla bizi kavuracakları şüphesiz bulunduğundan öyle bir hale mahal bırakmıyarak tasarrufat-ı lâzimenin saye-i tevfi katvâye-i cenâb-ı şehriyarîde bizce icrasiyle müdahale-i ecnebiyyeye meydan verilmemesi muvafık-ı hikmet olacağının Hüda alim heran uğur-ı hümâyun-ı mülükânede feday-ı canı medar-ı mefharet bilir bir abd-i kadim-i şehriyarîleri olduğumdan sevk-i sadakatle arzına cesaret eylediğimin südde-i seniyye-i hazret-i pâdişahîye arzı mütemennadır efendim.

16 Rebiulâhır 1322 ve 17 Haziran 1320

Aydın Valisi

Kâmil

VII.

KÂMİL PAŞA'NIN AYDIN VALİSİ İKEN MAKEDONYA'DA HÜKÛMETİN TAKİP ETMESİ LÂZİM GELEN SİYASET HAKKINDA KENDİ KANAATİNİ BİLDİREN 9 REBÛLAHİR 1323/23 HAZİRAN 1905 TARİHLİ LÂYİHASI

Hak celle ve âlâ hazretleri velî-nimet-i bî-minnetimiz pâdişahımız efendimiz hazretlerine tül-i ömür kemal-i afiyet ihsaniyle her müşkili âsân buyursun.

Rusya devletinin *Aksay-ı şarki*'ta hezimet-i ahire-i külliyesiyle

Avrupa politikası tab'an tagayyür pezir olduğundan bu miyandaki *Makedonya* meselesi dahi ehemmiyetten düşmüş ve Rumeli'de ecnebi devletlerin müdahalelerine nihayet verilerek hukuk-ı mukaddese-i şâhâne ile istatükonun muhafazası devlet-i aliyyelerince hal-i hazırda muvafık bir meslek-i siyasî ittihazına vâbeste bulunmuştur.

Tayin-i meslekten evvel şurasını arza cesaret ederim ki İngiltere devleti, dostluğundan istifade, düşmanlığından istiâze olunacak bir millet olup müstağni-i arz olduğu üzere bu devlet, memleketinin menafi-i ticariyesini terviç edenlere dost olarak onların muhafaza-i hukuklarına sây ve ikdam ve aksi takdirde def-i haylulete hasmâne fakat müdebbirane ihtimam eder; memalik-i şâhânede hiç bir devletin kendisine tefevvuk-ı nüfuz ve rekabetini çekemeyen İngiltere devleti, bazı vilâyât-ı şâhânede Almanyalılara ve Fransızlara şimendüfer inşası ve imtiyazı verilip İngiltere devleti diriğ buyurulmasından ve sūfün-i harbiye ve esliha siparişlerinde İngiltere fabrikalarına müracaat olunmamasından velhasıl muamelât-ı sairede sevabıki veçhile yüz bulmamasından muğber olmasıyle devlet-i aliyyeden yüz çevirmiş ve mesail-i siyasiyede müşkilât-ı vakıanın dostane halline muâvenet edeceği yerde suret-i hasmanede teşdidine ve daha bazı gavail ihdâsiyle iğbirarının temdidine sarf-ı mesai etmekte olup ezcümle Yemen gailisi devlet-i müşarünileyhanın ihtirâkerdesi olduğu şüphesizdir.

Eğerçi devlet-i aliyyeleri hall-i mesail ve def-i gavail için diğer bir, iki devletin muâvenetine ihtiyacı olmamış olsa İngiltere devleti, dostluğuna meyledecek bir millet değilse de ne çare ki meselâ mevzu-t bahs olan *Makedonya* meselesinin marzi-i şâhâne veçhile halli hususunda, düvel-i müfahhama-i saire, hem rey ve hem efkâr olup da İngiltere devleti muhalif reyde bulunsa meseleye karar verilemez; halbuki aynı meselede İngiltere devleti düvel-i saireden üçünü kendi tarafına celb ile diğer devletler muhalif reyde bulunarak hariçte kalmış olsalar o mesele karargir olup hükmi karar icra olunur.

İngiltere'nin şâyân-ı arz bir hali vardır ki bir devlet hakkında iğbirar veya husumeti kendi menafinin ziyai müddetine mahsus olup takip ettiği menfaat hasıl olur olmaz derhal tedbil-i meslek ederek husumeti dostluğa mübeddel olur; binaenaleyh devlet-i müşarünileyhanın dostluğunu kazanmak müşkil olmayıp maslahat-ı devlet için def'i mazarrat veya celb-i menfaat zımında bir hasma müdara etmek caiz olduğundan devletin menfaatini mûcib bazı teşebbü-

sât-ı nâfiada İngiltere'nin arzusuna mümaşat olunması hikmet-i hükümete muvafık olur. Bu suretle devlet-i aliyyeleriyle İngiltere devleti beyninde emniyet ve meveddet-i muktezinenin husulünü müteakip çünkü Fransa devletinin *Makedonya*'da hiç bir menfaati olmadığı gibi politikaca İngiltere ile itilâf tam üzere bulunması hasebiyle *Makedonya* meselesinde İngiltere'nin reyinden ayrılmıyacağı bedihi olup İtalya devleti *Makedonya*'nın teşettüti halinde Arnavutluğun ahalişi lâtin mezhebinde bulunan kısmına müdahale ile hissemend-i menfaat olmak arzusunda bulunsa da Rumeli'de statükonun muhafazası kararına iltihak edeceği derkâr ve Almanya devleti zaten devlet-i aliyyelerine meclûb olup Avusturya devleti ise *Makedonya* meselesinde Rusyasız bir şey yapamayıp Rusya devletine gelince Rumeli vilâyât-ı şâhânesi hakkında olan menviyyatını şu hal-i pür-melâlinde mevki-i tatbikçe isal edecek nüfuz ve iktidarı haiz olmadığı cihetle işi tatlıya bağlamak isteyeceği ve Bulgaristan dahi bittabaiyye devlet-i metbuasına ve sair devletlerin arzusuna karşı sulhü ihlâl edecek hal ve harekette bulunamıyacağı aşikâr olduğundan ol babda İngiltere'nin vesatet-i sulhperveranesine bilmüraca vilâyat-ı mezkurede (Selanik, Manastır, Kasova) devlet-i aliyyelerince icrasına bedi olunan islahat ile Rusya ve Avusturya devletlerince tensib ve teklif olunan mukarrerattan kabul-i tatbik olanlar mevkii icraya vaz olunmuş olmasıyle usul-i mevzuanın devamına devlet-i aliyyelerince îtina olunmak üzere devleteyn-i müşarünileyhanın müdahalelerine niha yet verilmesi sureti İngiltere ile beynenada halisane müzakereye girişilse gerçi devlet-i müşarünileyhmanın bundan evvel islahat teklifatında Rusya ve Avusturya'ya kuvve-tüz-zahr olarak işin daha ilerisine gidip *Edirne* vilâyetini dahi islahat meselesine idhal etmek istemiş ve bu teklif zahiren İngiltere'nin devlet-i aliyyeleri hakkında olan iğbirarını bize hissettirmek suretinde görünmüş ise de hakikat-i hal öyle olmayıp *Makedonya*'nın Bulgaristan ile birleşmesi halinde âtiyen gerek devlet-i aliyyelerinin Bulgaristan'a ve gerek Bulgarların *İstanbul* cihetine tecavüzlerine meydan vermemek bahanesiyle Rusya'nın *Karadeniz*'de vaki *Burgaz*'dan *Edirne*'ye ve *Edirne*'den *Dedeağacı*'na kadar olan hattı işgal-i askerisi altına alıp bu veçhile tarafeyn beyninde mıntaka-i mânia teşkil etmek azminde bulunduğu mukaddemce tereşşuh etmiş idüğinden vakten mine'l-evkat Rusya'nın o misillü teşebbüsât-ı desisekârisine mahal kalmamak maksad-ı dūr-endişanesiyle İngiltere devleti *Edirne* vilâyetini dahi *Makedonya* ile karar-ı düvelî tahtına al-

mak emelinde bulunduğu meczum olduğundan şu halde meselenin Rusya ve Avusturya'nın arzuları veçhile hitam bulmasından ise Devlet-i aliyyeleriyle hüsn-i münasebatını teyid için marzî-i âli-î cenâb-ı şehriyarîleri dairesinde -tesviye pezir olmasını tercih edeceği şüphesizdir.

Suret-i mâruza rehin-i tasvib-i âli olduğu halde İngiltere ile tecdid-i münasebat olunmasını müteakip devlet-i müşarünileyhanın Dersaadet sefiri ile Makedonya meselesi vaz'ı mevki-i müzakere edilerek Giridliler taht-ı idare-i Devlet-i aliyyede iken baz islahat ve müsaadat metalibatını vesile ittihazıyla ara sıra ihtilâle ictisar ve teskin-i hal için devlet-i aliyyeyi ne derece fedakârlığa dâçar eyledikleri vareste-i tezkâr olup şimdi ise kendi cinslerinden bir prensin idaresinde ve dört devletin nezareti tahtında buldukları halde yine hal, ahval-i sabıkanın aynı olarak *Girid*'in *Yunanistan*'a ilhakı talebiyle ref'-i livây-ı ısyân eyledikleri ve hakeza bulgarlar, mukaddema ceneral İğnatıyef'in kurmuş olduğu plân üzere taraf taraf idare-i devlet-i aliyyeden şikâyete kıyam ile vukua gelen ihtilâlât ve muharebat neticesinde Rusya ile akdolunan *Ayastafanos* muahedesini tadilen Berlin kongresinde bir *Bulgaristan* emaretiyle bir *Rumeli-i Şarkî* eyaleti teşkil olunup bu eyalet Bulgarlar tarafından idare olunmakta iken buna dahi kanaat etmiyerek düvel-i mufahhama tarafından kurulmuş olan esası bozup emaret ile birleşmiş oldukları misüllü bu kere Bulgar komitelerinin *Makedonya*'ya tasallûtu ve Rusya'nın Avusturya'ya maiyyetine alarak vilâyat-ı selâse için islahat talebi şimdiye kadar Rusya'dan görülen derslerin mâbadi olup maksad-ı aslî umum Bulgarların Rusya'nın nüfuzu tahtında teessüs eden Bulgar hükümetinin idaresinde birleşmesi maddesi olduğu bedihi olduğundan Rumeli mıntakasınca haylı tahavvülât ve muvazene-i düveliyece inkılâbatı dâî öyle bir plânın kuvveden fi'le gelmesine yardım etmekten ise icraatına sed çekmek muvafık olacağı mukaddematı İngiltere sefirine serd ve ityan olunduktan ve eğerçi bu esnada Rusya'nın hezimetini üzerine Bulgar komitelerinin harekât-ı tecavüzîyeleri kesb-i hibbet etmiş ise de tasallûttan feragat ettiklerine Devlet-i aliyyece yakın hasıl olmadıkça Rumeli'de seferber halinde bulunan orduy-ı hümâyunları hal-i hazariye tahvil edilememekte olmasıyla masarif-i fevkalâde hazine-i celileye giran gelmekte olduğu beyan kılındıktan sonra bizece bu hale düşünülen çare, ahalisi yalnız Bulgar değil külliyyet üzere ecnas-ı muhtelifeden mürekkep olan *Makedonya*'nın idaresi umumun

menafine muvafık olması lüzumuna mebni hiç bir cemaat hakkında kaide-i müsavâtın gayrı muamele olunmayıp kavanin ve nizamât-ı devlet-i aliyyede bu esasa mübteni bulunduğundan vilayât-ı mezkûrede (*Selânik, Manastır, Kosova*) icra olunan islahat dairesinde hüsn-i idareye Devlet-i aliyyece devam olunmak üzere istatükonun muhafazasına düvel-i mufahhamaca muahede-i esasiyeyi teyiden bir karar-ı kat'î îtası halinde bulgarlar şu halde Rusya devleti kendilerine yar ve yardımcı olamayacağını bilerek beyhude fedakârlık etmekten ise tasalluttan feragatle *Makedonya*'da her şey hâl-i tabiisine ricât edip bâdema Rusya ve Avusturya'nın müdahalesine nihayet verilmiş olacağı merkezinde idüğü dermeyan olunarak sefir-i müşarünileyh vasıtasıyla İngiltere devletiyle bu babda bir îtilaf-ı rey ve muvafakat husulünü müteakib diğer süfera ile de müzakerede düvel-i metbualarının politikalarına göre lisan-ı münasip istimal olunarak devlet-i müşarünileyhim beyninde tab'an cereyan edecek muhabere üzerine marzi-i âli-i mülükânelerine muvafık bir karar husulü memul-i kavidir.

Berveçh-i mâruz İngiltere devletiyle teccid-i münasebat ve musafât buyruldukta zaten tabiatında kin olmayan kâr-âzmûde bu devlet derhal eski dostluğuna ricâtla *Makedonya* meselesinin tesviyesine hizmet edeceği gibi Devlet-i aliyyeleri lehine tahvil-i meslek etmesiyle bu esnada vukû bir gaile hükmünü almakta olan Yemen müşkilâtının dahi tesviyesi kesb-i sühulet eyliyeceği cihetle bu babda fırsat fevt edilmiyerek icab-ı halin îfasına şürû olunması âcizane mütalâa olunmuş ise de zât-ı akdes-i hilâfetpenânileri min indallah her ne veçhile mülhem olurlar ise hikmet ve isabet anda olacağı derkâr olmağın ol babda ve katibe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyül-emr efendimizindir. 9 Reb'ulâhır Sene 1323 ve 30 Mayıs 1321.

Aydın Valisi kulları
(Mehmed Kâmil)
Bin Salih
(Mühür)

VIII.

KÂMİL PAŞA'NIN AYDIN VALİSİ İKEN ALEYHİNDE VERİLMİŞ JURNALLAR

Bu jurnallar makalemizde söylediğimiz gibi çoktur. Ben bazılarını naklederek Kâmil Paşa'nın etrafının hafiyelerle ne derece çevrildiğini göstermek istiyorum.

Fırka Kumandanı Pâdişah yaverlerinden Ferik Tevfik Paşa ile Kaymakam Refik Bey'in jurnalları:

“Ermeni müfsidlerinden elde edilen evrakı tercüme etmek üzere Dersaadet'e izam olunan mütercimle Ermeni mühtedilerinden ve Vali paşa'nın ahass-ı mensubininden olup vilâyet dahilinde kaymakamlarda müstahdem Ferid Efendi beyninde bu akşam Kordonboyu lokantalarından birinde esnây-ı taamda mütercimlerden biri tarafından Vali paşanın ısrarını ne yapalım, mesuliyeti nasıl karşılamalı? sözüne Ferid Efendi tarafından ne olabilir; hiç bir mesuliyet olamaz kelâm-ı esef-iştimali câlib-i dikkat hususattan bulunduğu mâruzdur ²³.

23 Ağustos sene 321

İzmir Kumandanı Ferik Tevfik

Yine aynı mesele hakkında kaymakam yaver Refik Bey'in jurnalı:

Mâh-ı hâl-i rumûnin yirmi ikinci pazartesi akşamı emr-i âlîniñ veçhile bermutad Kordon'da dolaştığım sırada yemek yemek için İstraniko'nun lokantasına girmiştım; biri sakallı şişman ve birisi esmer zayıf ve birisi de sarışın ve buğday benizli üç şahıs gelerek karşımdaki masaya oturdular. Bir saat kadar suret-i mahremanede görüştüler; bendenize karşı bulunan sarışın, diğerlerine hitaben vali ısrar ediyor; lâkin mesuliyet-i mâneviyeyi ne yapalım, bizde vicdan yok mu? deyu söylendiğini işitebildim, mükâlemelerinden bunların Ermeni meselesine dair celbedilen tercümanlar olduğunu hisseylediğim mâruzdur.

Kitabet-i hususiyemizde bulunan Mustafa tarafından bunların ikisinin tercüman, sakallı da valinin bendegânından komisyona dahil mütercimlik eden mühtedi Ferid olduğu indettahkik anlaşılmış olduğu mâruzdur ²⁴.

23 Ağustos 1321.

İzmir'de yaverandan kaymakam
Refik

²³ Yıldız evrakı, vesika numarası 1833.

²⁴ Yıldız evrakı, vesika numarası 1890.

Aydın defterdarı Kemal Bey'in (Giridli Kafalaki ailesinden) mezûnen *Dersaadet*'e gidişinden bilistifade vilâyetçe mahud firarî İsmail Kemaleddin'in yetiştirmelerinden Safiyyüddin Bey'in tayinine çalıştığı ve bir taraftan Yakovalı Rıza Bey'in sevkiyle evvelce *Piriştine* muhasebeciliğinde bulunarak bu kere Ankara defterdarlığından münfasıl bulunan ve Kosova kumandanlığında bulunduğum sırada su-i hali malûm-i çakeranem bulunan Yakovalı Şevket Bey'in de mahall-i mezkûre tayini esbabına tevessül eylediği işidilmiştir. Merkez ve İzmir liva kumandanı Mirliya Said Paşa'nın *Kalkandelen*'li ve jandarma kumandanı Hayreddin Bey'in *Debre*'li ve bunun getirdiği birtakım arnavud jandarma zabitanı Debreli ve polis müdürü Mazhar Bey'in *Ohri*'li olmasıyla beraber bir Yakovalının dahi buraya inzimamı hodserane muamelâta mühemik olan vali delâletiyle mahdumunun ve mensubatının bunlarla içtimamdaki ehemmiyet câlib-i dikkat mevaddan bulunduğu mâruzdur, Ferman.

23 Mart sene 1322.
İzmir Kumandanı Ferik
Tevfik

* * *

Beş altı günden beri İzmir'de bulunan Kıbrıs müftisi Ali Rıfkı Efendi, vali paşada misafir bulunduğu ve sonra mesalih-i ecnebiye kalemi baş kitâbetine firardan tayin olunan Mecdet, Eşref haini (meşhur Şair Eşref) ile *Mısır*'a kaçıp bir müddet kaldıktan sonra avdet etmiş eşirradan ve vali paşanın hüsn-i teveccühünü kazanmış bendegânından bulunduğu mâruzdur ferman²⁴.

26 Mayıs 1321
İzmir'de Kaymakam
Refik

* * *

Kıbrıs müftisi Ali Rıfkı Efendi'nin beş, altı günden beri *İzmir*'de vali paşa hazretlerinin nezdinde misafir bulunduğu maruzdur ferman²⁶.

26 Mayıs 1321
İzmir'de Kumandan Ferik
Tevfik

* * *

²⁵ Şifre (kayda mahsus defter), numara 531.

²⁶ Şifre (kayda mahsus defter), numara 529.

Her perşembe günü akşamı azimet ve pazartesi günleri *İzmir*'e avdet etmek üzere vali paşa hazretlerinin âile halkıyla beraber be-rây-ı tenezzüh *Foça*'ya gideceği ve orada mahud Tahir Kenan'ın hanesinde oturacaklarının istihbar kılındığı mâruzdur ferman²⁷.

28 Haziran 321

İzmir Kumandanı Ferik

Tevfik

* * *

Bugün İngiliz konsolosu Bulgar vapuruyla *Çeşme*'ye azimet etti. Vali-zâde Said ve hafidi Fu ad beyler vapura kadar teşyi ettiler. Yarın vali paşanın Süreyya vapuruyla azimet edeceği söylenmekte olduğu mâruzdur²⁸.

3 Haziran sene 321

İzmir'de Kaymakam

Refik

* * *

Veladet ve cülus-ı hümâyunlarda nâm-ı nâmî-i hazret-i şehri-yarî olarak daire-i hükümete giden heyete karşı elfaz-ı tebrikiye ve daavât-ı hayriye-i cenâb-ı hilâfetenahîyi mutazammın söylenmesi icabat-ı ubudiyetkâriden iken bir iki sözü Kâmil Paşa her vakit diriğ ediyor; binaenaleyh doğrudan doğruya âtebe-i ulyâya arz-ı ubudiyeti daha muvafik görerek hükümete gitmediğim mâruzdur ferman²⁹.

2 Teşrin-i evvel sene 1321

İzmir'de Kaymakam

Refik

* * *

Refakatinde mahdumu Said Paşa olduğu halde vali paşa hazretlerinin bugün Hol otelinde ikamet eden Felemenk devletinin Dersaadet sefir-i sabıkını ve muahharan İngiltere konsoloshancesine

²⁷ *Şifre vesika numarası 998* (Umum kayda mahsus defterlerden).

²⁸ *Şifre vesika numarası 1018* (Umum kayda mahsus defterlerden).

²⁹ *Şifre vesika numarası 2215* (Umum kayda mahsus defterlerden).

مایه‌الیه در حدائق باسه کتبه جلیله

دولت اولی حوزن

سجانه الفاد زجر حال عاجز ایم کنه کسب عیاشه انده در سن عرصه نفا عویشه نرته ونه نشه
 آرزو و استعانت بونعیه عرصه ایزدنده حله عذمت و عینه علمیم و حلال کتبه ایزد اور عاصیه
 صدائیه بونام قریبای محمد بنای مرحومک ایزدیم و الحاحه عقادنه ایزد ما حکمه ناک ایی سوه قدسه
 اولی ایزد برده نعلی مائوریده نرته الام در سعاده طایفه با ایزد اسنه و کلامه حدیثه در حلال و سبه
 انسنه حله در حلال اولی عرقه برابرش تقصیم یوریده ایزد اسنه عفتنه حدیثه طایفه اشلا عیاشه
 نا عیاشه سنه حدائق قبوله ایزد کوه بکوه نلقی ایزد ایزد حکمت بیسات جنایه خلقی الهی برده
 حدیثه ییزدک ایزد عیاشه در حدیثه ایزد عیاشه و در حدیثه ایزد عیاشه و در حدیثه ایزد عیاشه
 و در حدیثه ایزد عیاشه سنه حدیثه حدیثه ایزد عیاشه ایزد عیاشه ایزد عیاشه ایزد عیاشه
 حضور ایزد بر سن الکساندر روسیه و نلقی بلغارستانه طایفه اولی حدیثه نرته و سبه
 ایزد عیاشه در حدیثه ایزد عیاشه ایزد عیاشه ایزد عیاشه ایزد عیاشه ایزد عیاشه
 آرزو سلی اولی اتحادی حمله کورمه اولی عیاشه بومورنده کنده نلقی بلغارستانه حدیثه
 اولی عیاشه براتیه عیاشه اولی روسیه دولتی عیاشه کورمه کورمه کورمه کورمه کورمه
 الکساندری کنده طایفه ایزد واسطه بلغارستانه طایفه ایزد واسطه ایزد ایزد ایزد
 مفاد حیت طایفه ایزد بلغارستانه کورمه کورمه کورمه کورمه کورمه کورمه کورمه
 حال کتبه دور ایزد بر ایزد عیاشه بلغارستانه روسیه نلقی عیاشه نلقی و بر ایزد بلغار
 ایزد عیاشه بر سن فریادنی بلغارستانه بر سن کتبه انتخاب نلقی ایزد بر ایزد بلغارستانه
 اتحاد ایزد سلی عیاشه لوره روسیه نلقی عیاشه ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد
 بلغارستانه ایزد عیاشه عیاشه ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد
 بلغارستانه قوه عیاشه ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد
 قاضیه بلغارستانه عیاشه ایزد دولتی عیاشه واسطه ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد ایزد

Kâmil Paşan'ın Mabeyn Başkâtıplığı yolu ile II. Abdülhamid'e takdim ettiği kendi eliyle yazılmış sergüzeşt'inin aslı (baş taraf).

بلغا ستانده روسیه علی‌حداری اولندی بالقضیه کندو بولغیسه او بدروسه ایچوره بولمیشنه
بوزره اجلاس و رسامه روسیه سفیرین مأمور ایسه اولسید موسیونلیدوقه کون مایه ایچوره
ملوکا زور و کون باب عالیخ انواع بلغیانه و تقضیانه بولم ابره روسیه بولغیسه
مفتره قاضیه و بومعترفه قاضیه و غیره لایحه مده استناد ایسه ادره بلغارک محافظه
انقیاداری اقتضای صلحه و چونکه مجلس معاصمه یاسی حالده اعلیه استقلال نصیبی
احتمال ادره حیدر معروضه ایله کون بر طرفه بلغارک آرزولایحه مده و دیارلایحه
روسیه دولتی دهن قیر مایه ایچوره موسیونلیدوقه سرد مایه ایچوره علم ایم ادره معامله اولغی
ایدی شومال کون سنه لایحه دول مقفله حکومت سندن مظاهرتنه خدا اولغی
بودوشه نایه مقفله اولغی ادره روسیه دولتی باب عالی دول مقفله مظاهرتنه
استناد ایله ایچوره تقضیانه اعتماد ایسه بیجده بر دانه ادره ایچوره مده مده بولمیشنه
نیمه دوله مایه ایچوره ملوکا زور اجلا ایلمیشنه ستانده معضه ماض روسیه دولتی معضه
ملکیت دولته علیی محض نظرده بیله هیج بر اعلی اولغی یه یواساس احتیاج ایسه بلغار
اتحادی بر محض انکاره ن شوب و مظاهرت و قوه کلایه بیلمیشنه اولغی ادره دولتی
مشایه ابره حیدر ایله خطه معضه یه بیلمیشنه کوردره ملوکا ممالک شاهزاده و هاساز
مده بولمیشنه معضه کون ایچوره کون مقفله جنتکایه معضه عبدالعزیزخان خلع ایچوره کون
ملوکا زور ایچوره انکاره حیدر بیلمیشنه کوردره بولمیشنه و شو حقیق کورده سنه مده بولمیشنه
بولمیشنه معضه حیدر اولغی اولغی سالیه نامل بر کیشنه اولغی تقضیانه و شو بیلمیشنه معضه
بولمیشنه معضه حیدر بولمیشنه کون قولا قدرین طدر مده ایچوره مجلس ایچوره و اصل کون
اداره استولقضا مده و نایه ادره معضه مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره
ایچوره معضه حیدر و مده ایچوره اولغی مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره
ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره
ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره
ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره مده ایچوره

Sergüzeşt'in devamı 2.

حاکم مرقوم سزاها را بحسب اید اجراء و تحقیق آنکه بموجب آنکه محمد و جواد الیه پناه دارند
 ترمیم ابراهیم بر کیفیت این چنین تحقیق است و دفعه پیش از آنکه جمیع مواضع اولیة این مرقوم
 ایستادگی بخشد به یسبیل اکتفا نماید. بوند بر بعدت حاکم بر کوه باب عالی که کید که بدیده
 ظاهر میسر بر آدم طرفه از وزیر درت دفعه رو دولت از ارضه اولیة فرستادند و او را که
 اولیة میسر حاکم و لایحه که و سزا اولیة عاجزانه اصابت اینست. توقیف او را و جای سزا
 که بود که بدید اولیة عالیة و بعد از حقیق نظر استخوانه از آن تیبیه اید بحال معلوم
 عاجزی اولیة و بر بعدت حاکم از آنجا حقیق نظر استخوانه حاصل بود که در لایحه حاکم مرقوم
 او را سزا حاکم علیه نقد بنده که محکوم اولیة حاکم جسمه از اوقات اید باقی جواد الیه
 بدو احوال اجتناب جناب حاکم مرقوم از آن خدمت اید حاکم که در مکتوبه شود بدید که و این
 سزا به بالغ اولیة خدمت دولت دیوانه منظر و غیر مستحق بر صورت شدیم به ربک اولیة
 مضایقه اید که سزا از اید و در این مکتوبه حاکم که تحقیق استخوانه و یکی در مضایقه باقی
 قرار سزا به این مرقوم از آنجا مفاد نامه قرائت مرقوم طرفه و این نقد بود قدره بالکلیه
 استجاب حاکم علیه تحقیق و مضایقه و این بود سزا به این نزد هم بود معلوم بود و وقوع
 بدید مواضع و محاضرات او را بر نگردید قلم و در این مرقوم اید بخدا سزا که انکار سزا
 و در این مکتوبه استخوانه اول خدمت اید اجتناب اید قوتی سزا و در این
 اید حاکم که سزا که امال و سزا به رومی دولت مرقوم علیه و در این سزا
 رئیس مرقوم استخوانه مرقوم را سزا حکومت و در سزا که در دولت مرقوم
 معلوم اید که فی الواقع سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که
 اجتناب که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که
 با در سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که
 بدید حاکم سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که
 معلوم بود و در سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که
 وقوع که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که
 بدید اید که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که سزا که

دو جہاد اولیٰ یعنی برہانہ و فوج و غایتہ سر حکمت خدایتہ عابد خدامہ پشایہ فرجہ بیورلسا
اور نیزہ اندیشہ صنف اولیٰ لای علیہ کہ چونکہ صفہ اصحابی صمدیہ اولیٰ اولیٰ ایہ کنہہ
حیدر صروفہ مرتبی و روسینک مجاہدی اولیٰ مقربہ شہادہ نیز انعامہ دوام ایہ حدیث عظم
ایہ سر حکم لامحدود بین موجود اولیٰ انس والفتہ نظرًا کا مہبت نہ منوی حد صاحب
پاشا ایہ قرار شدہ اولیٰ ایشی ختامہ پاشا ایہ تمام ایہ یامس مستجد اولیٰ سوراہ
وہر کھابونی اشغال و انتسابہ خالی قالمشورہ احکاماتہ ہائی بیکر پورس اولیٰ شوہادہ
نہایت و برکت اولیٰ کوثر اولیٰ شرفی ایہ جلسہ یامس مانوس حضرت پادشہیہ بیوم مسعود و صدارت
اولیٰ روز حیثیت روزن تبریک ختم شیخ الاسلام عمر افندیہ معارف اولیٰ مولا بہ حبیبان
عبودیت اولیٰ حضرت حاجز ازمن لطفًا تقدیرہ انعامتہ سبب صاحبہ جہاد خدایتہ نظر اولیٰ
حکمر و لای کوثر ایشی کھابوہ حاجز ازمنہ اولیٰ بیہبہ سندن صدارت جہاد پاشا ہر توجہ و تہ
الاسلام ایہ سر حکم دینی تبدیلی بیورلسا ایہ آراسی جہاد بلکہ سبب باہر ایہ استانبولونیت
واسطہ مخار بہ اولیٰ بغضارتہ قبوکترانک و و تقویٰ جہاد و دھاکہ بالحق استانبولون
صوبہ اولیٰ خواتم و پانچویں روسیہ اولیٰ ناطق امان تام اولیٰ جہاد انفصال حاجز ازمن
اختلافہ صنف اولیٰ ایہ مسعودہ بعدہ درتسنہ ہمدن کندو حاملہ بیت بدایہ امر جہاد انعامتہ
سبب صاحبہ جہاد پاشا ناطق اولیٰ خدایتہ ایہ انامک ایہ در صندون قیل و عیبانی اولیٰ نہ خدمت
صدارتہ عین کوزانہ احادیث بیورلسیہ ایہ جہاد کوزہ حرکت و جہاد مستجدہ معلوم اولیٰ دینی
مراخذ ایہ سبب ہر تہ بیفندہ مقتضیات اصلاح نظرًا پیردی عتبہ عباد مولا پاشا ہر جہاد کتبہ اولیٰ
اولیٰ بیہ حالہ و رسداتہ دینی سرمایہ و لای دین مسکلاتہ جہاد خدایتہ مابہ اولیٰ کھابوہ
باندہ نظری باندہ صفایہ احاد ایہ بیہ اولیٰ خدایتہ خدایتہ جہادہ بیہ باندہ ناطق ایہ پانچویں
جہاد دینی باندہ کوزہ بیہ التوا اولیٰ جہاد ہر تہ باندہ التوا جہاد کتبہ اولیٰ
و اولیٰ پارس و لوندہ دہ التوا جہادہ جہادہ اولیٰ ایہ جہاد اولیٰ اولیٰ جہاد سک
خریہ راز و تہ جہاد ایہ بیہ جہاد باندہ حفظ اعتبار را کیہ تاویانہ بد جہاد تاجی حق حکومت
سبب بیزار اعط و عدلی مستعد باندہ در کوزہ اولیٰ جہاد تہ اولیٰ تہ پاشا ہر جہاد بیہ
مابہ نظری ایہ بعدہ و کوزہ و کوزہ انعقاد ایہ قوس سوندہ وزارتہ معلومہ سبب ایہ جہاد

انحصار و حد عابسی ابد در سعادت حدوث عاجزانه مساعف در حفا ان حضرت و نعت
 اعظمی استابه بیولیه واقامت عاجزانه بود نشاء طائفه بر ماسبا قنایه تخلصیه در حد
 اژدان نبی است هانزه بولیه ایرو در سعادت مواجعت کز انیم ایام زهریره و صاف
 اولفد نشاء طائفه از ان- قونا هغه هر طرف برو و برفت شدتة موردیه بر صوفیه ان
 بدنه نمیه کجودت اختیار حرم اولدیننده عاند افزای ایلیه با تقسیم استنول حرمین
 سکه محادی عاجزیده ایکسند خایزه صاف اولدیم سه آی قده او حاله کجودر که
 حله ایام صیفه حله نشاء طائفه بکنشیمه قنایه بالزوره مو قنایه اولدند
 بو استاده قبرس مقبسی اولد مادونا در سعادت کلمه حوملای قبرسده اولدیه حاصلتة جنزیه
 طوبیویه عاند فقط تخلصی اولدیه مسائله و بعد کجیشتریم ان با قنیه اولدند
 هر قدر استنول کلمه کجی ازیره او خالییه بر قاجکده نزد عاجزانه قانیه مقصد اولدند
 بولیه او و صولف فرانس کوز اختار طوفی سکه عاجزانه کلمه ابد اختار - حله
 شیخ الاسلام مستانبک آرم اولدیه اوزن کلمه اولدیه مأموریه خفیه بری معنی اولدیه
 باره کورس اولدین عربیه خود اید بالاراب العی کورس اولدیه کورلای برده اولد
 ایتمه نایدیه اولدیه او کوه قدر هیچ بر جزئی الزامه اید حوزا ابلولوا افند نبدن اولدین
 موقوف و اخذله ممنوع جهاره تحت اختیار ابلولوا و اخیا قبرسده نایه دن جلیب ابلولوا
 اختیار اولدند و نتیجه تحقیق نده معنی اولدیه محدودیه بر ماریه اید سید باره خورده
 و بریدل قبرس جانبیه شرق حرکت اولدیه برو ایدره بالاراب و نیکتیه رحمت و بریدلی
 جزائره بو خصوص داران - معلوم کورس قبرسده رحمت کلمه عاجزانه دامادانه
 بر کویا معنی اولدیه طرف کزیه - مکتبه العی دات اولدیه حفت پاکشیمی خلق ایدره نوا
 و بعد اوزن در سعادت دعوت اولدین برینه سوبله و بو کیفی اختیار ایدره قبرس نایه
 بوندی ودها ایدیندی جلیب اید افاه لرین صفت ایدره کیند عریضه لفا عاجزانه اولدیه
 تقسیم ایدیه اولدیه هر دهن معنی حوملای اید خصص اولدیه قبرس نایه آرتقیمی اولدیه
 شبه اولدین و جعبدن و بندیه هرین قبرس افند دعوی ان رو بالی که جانر رطله ایلی

gidip yarım saat kadar da konsolosla görüşerek avdet ettiği mâruzdur
ferman ³⁰.

16 Teşrinisani (Kasım)
İzmir Kumandanı Ferik
Tevfik

Manisa mutasarrıfı Galip Bey'in jurnallarından :

Bu Galip Bey, Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında tarihî makaleleri ve bazı eserleriyle tanınmış bir zat olup dahiliye nazırlığında bulunmuş olan Kabzımal-zâde Said Efendi'nin oğludur. Hariciye memurluklarında bulunduktan sonra Dahiliye hizmetine girmiş vali muavinliklerinde ve uzun müddet *Manisa* mutasarrıflığında ve daha sonra *Kastamonu* ve *Trabzon* valiliklerinde bulunarak 1935 de vefat etmiştir. Rivayete göre Kâmil Paşa'nın Aydın valiliği zamanında onun konağına gelir, girer, yer, içer, paşaya son derecede bağlı olduğunu gösterirmiş. Abdülhamid'in Yıldız evrakından öğrendiğimize göre teveccühünü gördüğü Kâmil Paşa'yı arkasından jurnal edenlerden olduğu meydana çıkıyor. Kâmil Paşa'ya hasım olup onu jurnal edenlerle onun konağına gelip yemeğini yiyen Galip Bey hakkında verilecek hükmün mukayesesini kariler versin. Millî mücadele başlangıcında Trabzon valisi olan Galib bey, orada tutunamayarak İstanbula gitmiştir.

* * *

Vali Kâmil Paşa bu sabah *Alaşehir*'den *İzmir*'e avdet eylediği ve müşarünileyh *Alaşehir*'de iken *Ödemiş* eşkiyasından *Ince Mehmed* ile İsmail istîman edip fakat valinin nezdine müsellehan gelmeleri ve o sırada refiklerinin valinin misafir olduğu haneyi abluka altına almaları enzâr-ı istiğrabı celbettiği maruzdur ³¹. 16 Mayıs 321

Abd-i esdak-ı hazret-i şehriyârî
Manisa Mutasarrıfı
Mehmed Galib

* * *

Uğur-ı hümâyun-ı hilâfetenahîye vakfettiğim vücud-ı naçizanemin ahiren reh-in-i bîmarî olması ve hizmet-i cihan -kıymet-i mülû-

³⁰ Şifre birinci defter vesika numarası 151.

³¹ Yıldız evrakı kayda mahsus şifre defteri vesika No. 386.

kânedede arz-ı sadakate devam edebilmek için müdavâta lüzum görünmesi cihetiyle dört gün kadar *İzmir*'e azimet ve içtima-i etubbaya müracaat olunmuş ve bugün *Manisa*'ya avdet edilmiş olduğu ve şu dört gün zarfında kumandan paşanın vali paşa ile münakaşa vadi-sindeki mülâkatı ve Hakkı Efendi namında vali mensuplarından birinin *Kıbrıs*'a firarı ve şakî Çakırcalı'nın *Ödemiş* âşarını iltizama kalkışması ve *Yemen*'e sevk olunacak esterlerin tarz-ı acib-i iştirası ve vali paşa ile İngiliz konsolosu arasındaki münasebatın şu aralık daha ziyade kuvvet bulması gibi ittilâ kesbedilen pek çok ahval-i garibenin bu günden itibaren birer birer atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı vel-înîmet-i bî- minnet-i âzamîye arz ve iblağına mücaheret kılınacağı maruzdur ferman ³². 7 Haziran Sene 1321

Manisa Mutasarrıfı
Mehmed Galib

* * *

Dünkü telgrafname-i âciziye zeyildir:

İzmir kumandanı Tevfik Paşa ile vali paşanın geçen günkü mülâkatında vali-i müşarünileyh, artık vilâyet âsâyışinin avdetinden bahs ile evvelce silâh altına alınan iki bölük redifin terhisini beyan edip Tevfik Paşa da bu bölüklerin irade-i seniyye-i mülûkâne ile cem edilmesine nazaran terhislerinin de irade-i seniyye-i pâdişahiye mütevakkıf bulunduğunu ve o yolda bir müsaade-i seniyye istihsali lâzım geleceği cevabını vermekle Kâmil Paşa hiddet ederek “siz hilâf-ı hakikat mâruzatta bulundukça benim yazmaklığımın faidesi olmuyor” dediği ve kumandan paşa dahi “sizin maruzatınız kaymakamların iş'aratına mebni ise benim maruzatım da tabur binbaşlıları tarafından vuku bulan iş'arata ve bizzat vaki olan tahkikata müsteniddir ve âtebe-i ülyâya vaki olan mâruzatım sırf hakikattir” cevabını verdiği bunun üzerine Vali paşa “öyle ama binbaşlıların iş'arata asılsız olabilir” demekle Tevfik Paşa da “acaba bu ihtimal size haber verenler hakkında olamaz mı?” cevabıyla ve “Allah vere de bu işte yalancı ben çıksam; fakat korkarım ki netice aksine zuhur eder” sözüyle valinin yanından çıkıp gittiği mâruzdur ³³.

8 Haziran Sene 1321
Manisa Mutasarrıfı
Galib

* * *

³² Yıldız evrakı, umumî kayda mahsus şifre defteri, vesika No. 682.

³³ Yıldız evrakı, kayda mahsus şifre defteri, vesika No. 699.

Haklarında birgünâ irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahî şeref-vakî olmadığı halde vali Kâmil Paşa hodbehod kaymakamları azl veya tebdil ettiği gibi bu defa pâdişahımız velî-nimet-i bî-minnet efendimiz hazretlerinin kırk yıllık emekdar ve sadık bir kulu olan Alaşehir kaymakamı Rasim Efendi'yi sebepsiz olarak tenzil-i sınıf ile *Karaburun*'a bittahvil yerine de bir başkasını gönderdiği ve şu ahval sâye-i şâhanede terakki eyleyen memurin-i sadıkanın inkisar-ı kalbini mûcib olduktan başka bu milletin ve devletin yegâne sahib-i meşru olan hilâfetsimat velî-nimet-i bîminnetimiz efendimiz hazretlerinin rızay-ı mukaddese-i hümâyunlarına da muhalif idüğü hasbe's-sadaka mâruzdur ferman³⁴.

10 Haziran sene 321
Manisa Mutasarrıfı
Galib

* * *

8 Haziran 321 tarihli telgrafnâme-i çakeraneme zeyildir.

İki ay evvel mazhar-ı afv-i âlî olan reis-ı eşkiya Çakırcalı'nın bu defa da yirmialtı refiki ile tekrar icrây-ı şakavete başlaması Aydın vilâyeti âsâyişinin avdetini beyan edenleri (valiyi kastediyor) tekzib etmekte ve menfaat-î maddiye cihetinden merkurum ile müşareketi bulunanların da *Ödemiş* âşarını kendisine ihale eylemek tasavvurunda bulunmuş oldukları *İzmir*'de mevsukan söylenmekte idüğü. Ve *Der-saadet* rusumat nezareti memurlarından olup Kâmil Paşa'nın akribasından bulunan ve geçen de mezunen *İzmir*'e gelen Hakkı Efendi namında birinin dahi bazı talimat ile *Kıbrıs*'a firar ettirilmesine ve iki gün sonraki perşembe günü de Vali paşanın İngiliz konsoloshanesine gidip uzun müddet kalmasına bir çok mânalar verilmekte olduğu mâruzdur ferman³⁴ 11 Haziran Sene 321.

Abd-i esdak-ı hazret-i şehriyarî
Manisa Mutasarrıfı
Mehmed Galib

Galib Bey'in daha böyle bir haylı jurnalı vardır.

³⁴ *Yıldız evrakı, umumî kayda mahsus şifre defteri, vesika No. 715.*

³⁵ *Yıldız evrakı, umumî kayda mahsus şifre defteri, vesika No. 726.*

